

Parlamento Seçimlerinde Zorunlu Cinsiyet Kotası Uygulamasının Alman ve Türk Anayasalarına Uygunluğu

Vereinbarkeit verpflichtender Geschlechterquoten bei Parlamentswahlen mit der deutschen und türkischen Verfassung

Araş. Gör. Kubilay YALÇIN*

ÖZ

Kadınlar Türk ve Alman nüfuslarının yarısından fazlasını oluşturmalarına rağmen hem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hem Almanya'nın federal parlamentosu Bundestag ve on altı eyalet parlamentosunun tümünde, genel nüfustaki paylarına göre düşük bir temsil oranına sahiptir. Kadınların parlamentodaki eşit temsilini sağlamak için halihazırda birçok ülkede olduğu gibi, partilerin milletvekili aday listelerine zorunlu cinsiyet kotası getirilmesi iki ülkede de önerilmektedir. Ancak bu uygulamanın temsili ve parlamenter demokrasinin çağdaş teorisine aykırı olup demokratik devlet ilkesini, seçimlerin serbestliği, eşitliği ve genelliği ilkeleri ile siyasi partiler ve vatandaşlar bakımından eşitlik ilkesini ihlal edip etmediği tartışmalıdır. Brandenburg ve Thüringen anayasa mahkemeleri eyaletlerinde hayata geçirilen Almanya'nın ilk ve tek parlamenter cinsiyet kotası (parite) yasalarını (Paritätsgesetze) bundan dolayı iptal etmiştir. Tartışmaya müdahil olan Federal (Bundesverfassungsgericht) ve Bavyera anayasa mahkemelerinin de parlamenter cinsiyet kotasına şüpheyle yaklaştığı anlaşılmaktadır. Çalışmada cinsiyet eşitliğini demokratik sistem içerisinde fiili olarak sağlama ve demokrasinin halk

* Berlin Humboldt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu ve Maliye Hukuku Kürsüsü (Prof. Dr. Christian Waldhoff) Araştırma Görevlisi, (kubilay.yalcin@hu-berlin.de). ORCID: 0000-0002-4852-2284.

tarafından kabul görmesi ve böylece güçlenmesi amacıyla uygulanan parlamenter cinsiyet kotasının çoğulcu demokrasi anlayışıyla bağdaştırılabileceği ve seçim ilkeleri ile eşitlik ilkesini ölçülü bir şekilde sınırlayabileceği gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Parlamenter demokrasi, temsili demokrasi, parlamenter deliberasyon, cinsiyet eşitliği, cinsiyet kotası, parite yasaları.*

Constitutionality of Mandatory Gender Quotas in Parliamentary Elections under the German and Turkish Constitutions

ABSTRACT

Women, although making up more than half of the Turkish and German populations, are underrepresented compared to their share in the general population in both Turkey's Grand National Assembly and Germany's Bundestag and its sixteen state parliaments. To ensure equal representation of women in parliaments it is suggested to implement mandatory gender quotas on parties' election lists, as there are already in many countries. However, it is debated whether those contradict the contemporary theory of representative and parliamentary democracy and violate the democratic state principle, the principles of free, equal, and general elections, and the equality rights of political parties and citizens. For this reason, the state constitutional courts of Brandenburg and Thuringia annulled Germany's first and only parliamentary gender quota (parite) laws (Paritätsgesetze). It is seen that the German Federal (Bundesverfassungsgericht) and Bavarian Constitutional Courts, which have also been involved in the debate, are suspicious of parliamentary gender quotas' constitutionality as well. In this article it will be shown that parliamentary gender quotas, which are implemented to ensure gender equality in the democratic system and for democracy to be accepted by the public more broadly and thus strengthened, can be reconciled with the understanding of pluralist democracy, and limit electoral principles and equality rights of citizens in a constitutional way.

Keywords: *Parliamentary democracy, representative democracy, parliamentary deliberation, gender equality, gender quota, parity laws.*

A. Giriş: Alman Parlamentosunda ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Parite (Sayısal Eşitlik) Talebi

Kadınların kamusal yaşamda karşılaştığı ayrımcılığı ve dezavantajları telafi etme ve erkeklerle eşit statüye ulaşması amacıyla yapılan ve yapılması önerilen yasal düzenlemeler on yıllardır tartışma konusu olmuştur. Örneğin şirketlerde,¹ akademiye,² kamu görevinde yükselmede,³ aile hukukunda, ceza hukukunda ve iş hukukunda⁴ olduğu gibi, siyasal yaşama katılımında da pozitif ayrımcılığın (geçici özel önlemlerin) gerekliliğini ileri süren ve bunu talep eden sesler artmaktadır.

Alman Anayasası'nı (Grundgesetz, GG) 1949 senesinde kabul eden Parlamenter Kurul'un (Parlamentarischer Rat) sadece dört kadın

¹ Örn. Almanya'da 12 Ağustos 2021 tarihinde yürürlüğe giren yasayla (Zweites Führungspositionen-Gesetz, BGBl. I 3311) gelen, halka açık şirketlerde dört veya daha fazla kişiden oluşan yönetim kurullarında en az bir üyenin kadın olması zorunluluğu. Türkiye'de ise bağlayıcı bir kota uygulaması olmamakla birlikte, Sermaye Piyasası Kurulu'nun 2014 yılı Kurumsal Yönetim Tebliği'nde yer alan şirket yönetim kurullarında yüzde 25 kadın üye hedef oranı göze çarpmaktadır (md. 4.3.9.).

² Heide M. Pfarr, *Quoten und Grundgesetz*, Nomos, Baden-Baden, 1988, s. 19: Berlin Özgür Üniversitesi Senatosu'nun 1981 yılında kadın akademik personelin sayısını artırmak istemesini ve aynı derecede yeterlilik gösteren adaylar arasında kadın adaya öncelik verileceğini açıklaması tepkiye neden olmuştu.

³ Örn. bkz. Kamile Türkoğlu Üstün, "Kamu Hizmetine Girişte ve Yükselmede Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Özel Sayı, 2017, 93-124.

⁴ Türkiye'deki örnekler için bkz. Sinem Servet Özdemir, *Kadın Hakları Bağlamında Türkiye'de Pozitif Ayrımcılık İlkesi*, On İki Levha, İstanbul, 2019, s. 110 vd.

üyesinden (“Anayasanın Anneleri”, „Mütter des Grundgesetzes“⁵) biri olan Elisabeth Selbert, kadınların kamu görevlileri ve parlamento üyeleri arasındaki düşük temsilini henüz 1981 yılında verdiği bir demeçte “sürekli hale gelmiş anayasaya aykırılık durumu” olarak tanımlamıştır.⁶ Dönemin Şansölyesi Angela Merkel de bu doğrultuda, kadın ve erkeklerin parlamentolarda eşit temsil edilmesi gerektiğini ve bunun siyasi bir hedef olduğunu beyan etmiştir.⁷ 2021 genel seçimlerinden sonra Şansölye seçilen Sosyal Demokrat Parti’li (SPD) Olaf Scholz, parlamento seçimlerinde partilerin listelerine uygulanacak zorunlu ve katı bir cinsiyet kotasını (parite yasasını) onaylayan siyasilerdendir. Kota talebi SPD, Yeşiller (Grüne) ve Sol Parti’nin (Linke) seçim programlarında da yer bulmuştur.⁸ Eylül 2022’de Alman Kadınlar

⁵ Bkz. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı), *Mütter des Grundgesetzes*, Berlin, 14. bası, Eylül 2022.

⁶ Kristine Sudhölter, “Elisabeth Seibert, Eine der vier Mütter des Grundgesetzes”, Margarete Fabricius-Brand, Sabine Berghahn ve Kristine Sudhölter (editör), *Juristinnen – Berichte, Fakten, Interviews*, Elefanten Press, Batı Berlin, 1982, 187-190, s. 190; ayrıca bkz. Joachim Wieland, “Bindungen und Spielräume des Parteienverfassungsrechts für die Herstellung von Parität”, Marion Eckertz-Höfer ve Margarete Schuler-Harms (editör), *Gleichberechtigung und Demokratie – Gleichberechtigung in der Demokratie: (Rechts-)Wissenschaftliche Annäherungen*, Nomos, Baden-Baden, 2019, 147-160, s. 149.

⁷ Hermann Butzer, “Verfassungsfragen einer Paritégesetzgebung auf Bundes- und Landesebene”, *Niedersächsische Verwaltungsblätter*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2019, 10-20, s. 13. – Angela Merkel’in (partisi muhafazakâr CDU gibi) katı kotalara temkinli yaklaştığı bilinmektedir.

⁸ SPD, *Das Zukunftsprogramm*, 9 Mayıs 2021, s. 42, erişim linki: <https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Programm/SPD-Zukunftsprogramm.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; Bündnis 90/Die Grünen, *Bundestagswahlprogramm 2021*, Haziran 2021, s. 177-178, erişim linki: https://cms.gruene.de/uploads/documents/Wahlprogramm-DIE-GRUENEN-Bundestagswahl-2021_barrierefrei.pdf, erişim tarihi: 15 Eylül 2023; Die Linke, *Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2021*, Haziran 2021, s. 103, erişim linki: <https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2021/Wahlprog>

Konseyi (Deutscher Frauenrat) ve Alman Sendikalar Birliği (Deutscher Gewerkschaftsbund) başta olmak üzere birçok kuruluşun himayesinde “Eşitlik şimdi!” (Initiative „Parität jetzt!”) adlı bir lobi kampanyasının başlatılmasıyla parlamento seçimlerinde kadın kotasının gerekli ve anayasaya uygun bir uygulama olduğu görüşü ülke çapında reklam panolarında yer almaya başlamıştır.⁹ Alman Parlamentosu’nun Mart 2023’te tartışmalı ve mahkemeye taşınacağı beklenen bir seçim yasası değişikliğine imza atmasından sonra,¹⁰ Parlamento Başkanı Bärbel Bas zorunlu cinsiyet kotasının da üzerinde çalıştıklarını açıklamıştır.¹¹

1997 yılında kurulan ve “toplumu ve bireyleri ilgilendiren kararların alındığı, seçim ve atama ile oluşan tüm karar organlarında kadın erkek eşitliğini demokrasinin bir gereği olarak”¹² kabul eden Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), Türkiye’de de Almanya’dakine benzer birçok kampanyaya imza atmıştır. Özellikle 2009 yerel seçimleri öncesi KA-DER’in kullandığı Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) genel başkanlarını mor kravatlı ve omuz omuza gösteren fotomontajlı afişler (“Üçümüz de aynı fikirdeyiz!”) kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştı.¹³ Son olarak, CHP grubunun mahalli seçimler ve

ramm/DIE_LINKE_Wahlprogramm_zur_Bundestagswahl_2021.pdf, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁹ Initiative Parität jetzt, *Weil Demokratie uns alle braucht*, erişim linki: <https://paritaetjetzt.de>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

¹⁰ Bundestagsdrucksache (BT-Drs.) 20/6015; ayrıca bkz. Deutscher Bundestag, *Wahlrechtsreform zur Verkleinerung des Bundestages beschlossen*, 17 Mart 2023, erişim linki: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2023/kw11-de-bundeswahlgesetz-937896>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

¹¹ Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Bas fordert weitere Wahlrechtsreform*, 18 Mart 2023, erişim linki: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/bundestag-baerbel-bas-fordert-weitere-wahlrechtsreform-18758924.html>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

¹² KA-DER, *Vizyon Misyon ve Değerlerimiz*, erişim linki: <https://ka-der.org.tr/vizyon-misyon-ve-degerlerimiz>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

¹³ KA-DER, *2009 Yerel Seçim Kampanyası*, erişim linki: <https://ka-der.org.tr/2009-yerel-secim-kampanyasi>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023. – MHP genel başkanı *Devlet Bahçeli*’nin afişin yasaklanması talebi Ankara 26.

milletvekili genel veya ara seçimlerinde listede birbirini izleyen iki adayın aynı cinsiyetten olmamasını (fermuar yöntemi) öngören yasa teklifi 2021 yılının Kasım ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu'nda reddedilmiştir.¹⁴

Görüldüğü üzere, parlamento seçimlerine katılan siyasi partilerin aday listelerine uygulanacak zorunlu cinsiyet kotası hem Almanya'da hem de Türkiye'de demokrasinin işleyişini yakından ilgilendiren ve güncel bir tartışma konusudur. Almanya'da yürürlüğe giren ilk parite yasaları anayasaya aykırı bulunmuşken, Türkiye'de parlamenter cinsiyet kotasını kabul edecek bir meclis çoğunluğu henüz ortaya çıkmamıştır. İki ülkedeki parite talebini ve anayasaya uygunluğunun karşılaştırılmalı olarak ele alınmasının nedeni, her iki ülkede de sadece siyasi değil hukuki argümanlar da kullanılarak cinsiyet kotalarının hararetli bir şekilde tartışılmasıdır. Diğer ülkelerin, özellikle de diğer Avrupa ülkelerinin deneyimleri göstermektedir ki, bu tartışma hem Almanya'da hem de Türkiye'de zaman geçtikçe daha da yoğunlaşacak ve somut yasa teklifleri üzerinden devam edecektir. Özellikle Türkiye'deki parite tartışmasının daha fazla hukuki argümanla zenginleştirilmesi bakımından Almanya'daki tecrübelerin ele alınması yararlı olacaktır. Parlamenter cinsiyet kotasını ve parite yasalarının Alman ve Türk Anayasalarına uygunluğunu ele alan bu çalışmada;¹⁵

Asliye Hukuk Mahkemesi'nce reddedilmişti (Kazete, *MHP'nin Ka.Der hakkında açtığı dava tümüyle reddedildi*, 8 Ocak 2009, erişim linki: <https://www.kazete.com.tr/mhp-nin-kader-hakkında-actigi-dava-tumuyle-reddedildi>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023).

¹⁴ Yasa teklifinin dönemi ve yasama yılı: 27/4, esas numarası: 2/3460; teklifin metni için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y4/T2/WebOnergeMetni/70315c65-caa4-45af-bae2-5d1d3f4e7343.pdf> (son erişim tarihi: 15 Eylül 2023).

¹⁵ Çalışmanın konusunun birçok siyasi partinin tüzüğünde yer alan, parti kurulları, yönetici pozisyonları, seçim adaylıkları ve aday listeleri için partinin kendi isteğiyle uygulanan cinsiyet veya kadın kotaları olmadığı hatırlatılır. Parti içi kotalar için bkz. Ebru Karaman, *Eşitlik İlkesi Çerçevesinde Siyasi Partilerde Kadın Kotası*, On İki Levha, İstanbul, 2016; Tijen Dünder Sezer, "Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 159, 2022, 51-122, s. 65 vd.; Almanya için örn. bkz.

öncelikle, kadınların siyasal yaşama katılımının ve siyasal haklarının tarihçesine, kadınların parlamentolardaki temsil oranına ve bu oranın düşüklüğünün olası nedenlerine genel hatları ile değinilecektir. Sonrasında, pozitif ayrımcılık örneği olan zorunlu cinsiyet kotası uygulamasının tipolojisi ve örnekleri gösterilecek ve çalışmanın izleyen bölümleri kapsamında Alman ve Türk anayasalarına, özellikle demokratik devlet ilkesine, seçim ilkelerine, siyasi partilerin haklarına ve eşitlik ilkesine veya bu kapsamdaki haklarına uygunluğu incelenecektir.

B. Almanya ve Türkiye’de Kadınların Siyasal Yaşama Katılımının Kısa Tarihçesi

I. Kadınların Seçme-Seçilme ve Diğer Siyasal Hakları

1. Alman İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu

“[Çağdaş] demokrasi, eşitlik ve kadınlara eşit vatandaşlık haklarının tanınması arasındaki ortada olan bağın” tanınması Almanya’da da “anayasa tarihinin nispeten yeni bir gelişmesidir”.¹⁶ Başarısız olan 1848 Mart Alman Devrimlerinin öncesinde (Vormärz döneminde) ortaya çıkan bölgesel anayasalarda mülkiyete sahip kadınlara siyasal haklar tanınmasına karşın, Alman İmparatorluğu’nda ne eyaletlerde ne de federal seviyede (Reichstag seçimlerinde) kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmıştır.¹⁷ Hatta kadınların siyasal alanda etkinlik gösteren derneklere üye olması 1908 yılına kadar katiyen yasak olmuştur.¹⁸ 1906 yılında Bavyera’da yapılan seçim yasası değişikliğinde de,¹⁹ Prusya’da yapılması planlanan ve uzun tartışmalar sonrasında

Anna Gloßner, *Paritätsgesetze und repräsentative Demokratie*, Nomos, Baden-Baden, 2022, s. 29 vd.

¹⁶ Ute Rosenbusch, *Der Weg zum Frauenwahlrecht in Deutschland*, Nomos, Baden-Baden, 1998, s. 26.

¹⁷ Ibid, s. 133.

¹⁸ Joachim Hofmann-Göttig, *Emanzipation mit dem Stimmzettel*, Neue Gesellschaft, Bonn, 1986, s. 21; Rosenbusch, s. 318. Prusya dernekler hukukunda buldukları bir boşluğu kullanarak dernek kuran sosyal demokrat aktivist kadınlar için bkz. Rosenbusch, s. 310.

¹⁹ Rosenbusch, s. 371.

savaşın yol açtığı istikrarsız ortamda gerçekleşmeyen reform kapsamında da kadınlara seçme-seçilme hakkı verilmesi öngörülmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Meşrutiyet'e kadar katı bir biçimde sınıflandırılmış olarak kabul edilen toplumu²⁰ içerisinde kadınlar, köle ve inançsızlar gibi alt tabakada yer alır ancak bu iki grubun aksine statüsünde değişikliğe yol açacak, örneğin İslamiyet'i kabul etme gibi kararlar veremez, toplumsal statüsünü yükseltecek haklardan yararlanamazdı.²¹ Meşrutî döneme gelindiğinde Kanun-i Esasi (1876 Anayasası), Osmanlı Devleti'nin ilk yasama organı Meclis-i Umumi'yi ortaya çıkarmış, alt kamarası Meclis-i Mebusan'ın seçimi Türk tarihinin ilk seçim yasası olarak kabul edilen Meclis-i Umuminin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate (Geçici Talimat) yoluyla düzenlenmiştir.²² Ancak, seçme-seçilme hakkı sadece 25 yaşını doldurmuş erkeklere tanınmıştır.²³ 1908 yılında II. Meşrutiyet döneminin ilanıyla Tanzimat döneminde başlayan modernleşme süreci "Osmanlı Devlet ricali ve aydın kesim ailelerine mensup kadınlar" öncülüğünde²⁴ hızlanmış, birçok kadın derneği²⁵ ve gazetesi²⁶ ortaya çıkmış ve kadın haklarının tanınması talebi daha yüksek sesle dile getirilmiş,²⁷ üstelik İttihat ve Terakki Fırkası'nda kadın teşkilatları

²⁰ Bkz. Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 2, 1977, 31-46.

²¹ Bernard Lewis (Mine Yazıcı), *Tanzimat ve Sosyal Eşitlik*, *Belleten*, Cilt: 62, Sayı: 234, 1998, 577-588.

²² Ümit Güveyi, "Türkiye'de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 137, 2018, 37-66, s. 49 vd.

²³ *Ibid*, s. 51 vd.

²⁴ Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, 2008, 5-59, s. 9.

²⁵ *Ibid*, s. 14 vd.; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2. bası, 1991, s. 77 vd.

²⁶ Gökçimen, s. 12 vd.; Kurnaz, s. 86 vd.

²⁷ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim, İstanbul, 3. bası, 2014, s. 92 vd.

kurulmuş olsa da,²⁸ kadınlara Osmanlı monarşisi ve teokrasisi döneminde seçme-seçilme hakkı tanınması elbette söz konusu olmamıştır.

2. 1918-1919 Alman Devrimi ve Türk İnkılâbı

Birinci Dünya Savaşı'nın Almanya için kanlı bir yenilgiyle sonuçlanması Alman İmparator II. Wilhelm'in tahtı bırakmasına ve Alman Cumhuriyeti'nin²⁹ ilan edilmesine yol açmıştı. İktidar gücünü eline alan Friedrich Ebert başkanlığındaki sosyal demokrat (MSPD) ve sosyalist (USPD) siyasetçilerden oluşan Halk Temsilcileri Konseyi (Rat der Volksbeauftragten), 12 Kasım 1918 günü yayımladığı kararnameyle³⁰ İmparatorluk döneminde de SPD'nin parti programında yer almış³¹ ve yasaklanmaya çalışılan kadın hareketinin en önemli talebi olan³² eşit oy ilkesinin hayata geçirileceğini diğer siyasi partilere danışmadan ilan etmiştir. Böylelikle kadınlar 19 Ocak 1919 günü gerçekleşen anayasal meclis (verfassungsgebende Nationalversammlung) seçimlerinde federal seviyede ilk kez seçme-seçilme haklarından yararlanabilmiştir.³³ Vekil seçilen 37 kadın kamuoyunun büyük ilgisi altında³⁴ ve Başbakan

²⁸ M. Şükrü Hanioglu, "The Second Constitutional Period, 1908–1918", Reşat Kasaba (editör), *The Cambridge History of Turkey, Volume 4: Turkey in the Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 62-111, s. 69.

²⁹ Anayasal meclisin (verfassungsgebende Nationalversammlung) başta güvenlik sebeplerinden ötürü başkent Berlin'de değil, Thüringen bölgesinin Weimar kentinde toplanması, Alman Cumhuriyeti'nin (Deutsche Republik) "Weimar Cumhuriyeti" („Weimarer Republik“) olarak anılmasına yol açmıştır.

³⁰ Reichsgesetzblatt (RGBl.) I 1918, s. 1303 („Aufruf an das Deutsche Volk“).

³¹ Bkz. Rosenbusch, s. 309 vd.

³² Gabriele Abels/Anne Cress, "Vom Kampf ums Frauenwahlrecht zur Parité", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 50, Sayı: 1, 2019, 167-186, s. 168; Susanne Hähnchen/Kathrin Berenbrink, "Von Scherzfragen, hübschen Larven und männerzerfleischenden Bestien", *Neue Juristische Wochenschrift*, Cilt: 71, Sayı: 46, 2018, 3363-3367, s. 3365; Rosenbusch, s. 281.

³³ Hofmann-Göttig, s. 26.

³⁴ Örn. bkz. Arminius Hildegard/Johannes W. Harnisch, *Skizzen und Stimmungen aus dem Weimar der Nationalversammlung*, Verlag August Scherl,

Ebert'in de meclis açılış konuşmasında dikkat çektiği gibi³⁵ anayasa çalışmalarına katkı vermiştir; anayasal meclisin 386 üyesi ise (yani yüzde 91,3'ü) erkek idi.

Nasyonel sosyalistler iktidara geldikleri 1933 yılından sonra Weimar Anayasası'nı ilga etmeye gerek duymadan kadınların seçilme hakkını fiilen ortadan kaldırmıştır. Naziler, faşist devletlerinin ataerkil anlayışları ile bağdaştıramadıkları³⁶ kadınları sistematik bir şekilde parlamento üyeliği dahil tüm resmi makamlardan silmiş³⁷ ve annelik kimliklerini öne çıkararak üzerlerinde cinsiyetçi bir tahakküm kurmuştur.³⁸

Türkiye'de ise, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte meydana gelen köklü ve hızlı değişimlerin başında kadınların eşit yurttaşlık haklarına erişmesi gelmektedir. Milli Mücadele'ye verdikleri hayati katkıdan dolayı yüksek bir itibara erişen³⁹ Türk kadınları örneğin 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile hukuken önemli kazanımlar elde etmiştir. Kadınların eşit siyasi haklara ulaşması ise siyasi zeminin hazır olmaması sebebiyle zaman almıştır.⁴⁰ Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan iki ay önce 15 Haziran 1923 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası kurulmuş ancak kadınların 1923 Seçim Yasası'na göre seçme-seçilme hakkına

Berlin, 1919, s. 12; Paul Löbe, *Erinnerungen eines Reichstagspräsidenten*, Arani, Berlin-Grunewald, 1951, s. 51 vd.

³⁵ Verhandlungen der verfassungsgebenden Deutschen Nationalversammlung, *Stenographische Berichte*, Cilt: 326, Norddeutsche Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, Berlin, 1920, s. 1 A-B: „Besonders herzlich begrüße ich die Frauen, die zum erstenmal gleichberechtigt im Reichsparlament erscheinen“.

³⁶ Örn. bkz. devletin, ortaya çıkışından beri erkil olduğunu savunan ve kadınların hukuk alanında çalışmasını erkeklere karşı haksızlık olarak gören Heinz Dietrich, “Der Beruf der Frau zur Rechtsprechung”, *Deutsche Juristen-Zeitung*, Cilt: 38, 1933, sütun 1255 vd.

³⁷ Hofmann-Göttig, s. 35.

³⁸ Dorothee Klinksiek, *Die Frau im NS-Staat*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1982, s. 23.

³⁹ Gökçimen, s. 16 vd.; Ayten Sezer, “Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 42, 1998, 889-905, s. 891 vd.

⁴⁰ Özdemir, s. 23 vd.

sahip olmadığı gerekçesiyle yasal statü alamamıştır.⁴¹ Bu noktada, tek cinsiyete odaklanan bir partiye yasal statü tanınmasının, daha sonra kadınları üye olarak kabul etmeyen partilerin ortaya çıkmasına yol açabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Kadınlar 3 Nisan 1930 tarihinde belediye seçimlerine, Teşkilat-ı Esasiye ile yapılan değişiklikle 8 Şubat 1935 tarihinde de milletvekili genel seçimine ilk kez katılmıştır.

3. Mevcut Alman Anayasası'nda ve Türk Anayasası'nda Kadınların Siyasal Hakları

Günümüzde, Alman Anayasası ve Türk Anayasası kadınlara erkeklerle aynı siyasal hakları tanımaktadır. Genel eşitlik ilkesinin yanında kadın ve erkeklerin eşit statüsünü öngörürler.⁴² Nasyonel sosyalist diktatörlüğün zulmüne karşı antitez niteliği taşıyan⁴³ mevcut Alman Anayasası'nın kadın-erkek eşitliğini vurgulaması ise özellikle tutarlıdır. Aynı yöndeki durum Türk Anayasası için Cumhuriyet devrimlerinin taşıdığı ilerici fikri ışığında söylenebilir. Dernek (GG md. 9 f. 1, AY md. 33 f. 1) ve parti kurma özgürlüğü (GG md. 21 f. 1 c. 2, AY md. 67 f. 1) cinsiyete bakılmaksızın tüm vatandaşlara tanınmıştır. Seçimlerin genel oy ilkesine göre yapılması güvence altına alınmıştır.⁴⁴ Almanya'da "onsekiz yaşını bitiren seçme, reşitlik yaşını bitiren seçilme

⁴¹ Gökçimen, s. 20; Sezer, s. 892 vd.

⁴² GG md. 3 f. 2: "Erkek ve kadınlar eşit haklara sahiptirler. Devlet, kadın ve erkeklerin eşitliğinin gerçekten sağlanmasını özendiren ve varılan dezavantajların giderilmesi için çaba gösterir"; AY md. 10 f. 2: "Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz". Çalışmada, Siyasi Eğitim Federal Merkezi'nin (Bundeszentrale für politische Bildung) 2020 yılının Eylül ayında yayımladığı Alman Anayasası metninin Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır. Tercüme, Christian Rumpf ve Gökçe Uzar Schüller'e aittir.

⁴³ Alman Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht), *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE)* 124, 300, s. 327 (Wunsiedel-Beschluss).

⁴⁴ GG md. 38 f. 1 c. 1: "Alman Federal Meclisin milletvekilleri genel, doğrudan, serbest, eşit ve gizli oyla seçilirler"; AY md. 67 f. 2 c. 1: "Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır".

hakkına sahiptir” (GG md. 38 f. 2). Türkiye’de ise “onsekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma haklarına sahiptir” (AY md. 67 f. 3).

II. Kadınların Parlamentolardaki Temsil Oranı

1. Alman Federal Parlamentosu (Bundestag) ve Eyalet Parlamentoları

Alman Federal Parlamentosu’ndaki kadın milletvekillerinin oranı, Hristiyan Demokrat Birliği’nin (CDU) yüzde 33’lük bağlayıcılığı olmayan parti içi kadın kotası uygulamaya başladığı 1998 yılından beri yaklaşık üçte bire yükseldi ama ardından 15 yıl boyunca aynı kalmıştır.⁴⁵ 2013 seçimleri sonucunda kadınların oranının yüzde 36,5’e yükselmesinin ardından, bu oran 24 Eylül 2017’deki seçimlerde tekrar belirgin bir şekilde düşmüştür (yüzde 30,7). Bunun sebepleri ise, aşırı sağcı parti Alternative für Deutschland’ın (AfD) ilk kez milletvekili çıkarması, liberal Özgürlükçü Demokratik Parti’nin (FDP) yeniden Meclis’e girmesi ve CDU/CSU grubunda da vekillerin büyük çoğunluğunun erkeklerin oluşturması olmuştur.⁴⁶ Federal Parlamento’daki kadın vekil sayısı 2021 seçimlerinden sonra hala şimdiye kadarki en yüksek seviyeye yetişmeyecek şekilde yüzde 34,8’e ulaşmıştır. Avrupa’nın geneliyle karşılaştırıldığında Almanya ortalama bir konuma sahipken, Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında kadın parlamenter konusunda önemli ölçüde daha zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁷ Kadınlar Almanya’nın tüm eyalet meclislerinde de

⁴⁵ Louise Davidson-Schmich/Isabelle Kürschner, “Stößt die Frauenquote an ihre Grenzen? Eine Untersuchung der Bundestagswahl 2019”, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 25-34, s. 26; Elke Wiechmann, “Politische Repräsentanz und Geschlecht: Political Gender Gap”, Beate Kortendiek, Birgit Riegraf ve Katja Sabisch (editör), *Handbuch Interdisziplinäre Geschlechterforschung*, Springer VS, Wiesbaden, 2019, 1245-1256, 1248 vd.

⁴⁶ Davidson-Schmich/Kürschner, s. 26; Wiechmann, s. 1249.

⁴⁷ Dünya parlamentolarındaki kadın oranlarını içeren veritabanı için bkz. Inter-Parliamentary Union, *Monthly ranking of women in national parliaments*, erişim linki: <https://data.ipu.org/women-ranking>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; ayrıca bkz. Wissenschaftlicher Dienst des Deutschen Bundestages,

azınlıktadır.⁴⁸ 2008 yılından bu yana birçok eyalette kadın parlamenterlerin oranının ciddi şekilde düşmüş olması dikkat çekicidir.⁴⁹

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM'deki kadın oranı 1935-2002 seçim yılları arası yüzde 0,6 ve 4,5 arasında değişmiştir.⁵⁰ Bu dönem içindeki en yüksek kadın parlamenter oranına kadınların ilk kez seçme-seçilme hakkına sahip olduğu 1935 seçim yılında erişilmiş (399 milletvekilinin 18'i kadın idi) ve oran çok partili dönemin başlangıcından itibaren daha da düştükten sonra on yıllarca neredeyse aynı kalmıştır.⁵¹ 2011 seçiminden beri çift haneli olan kadın vekil oranı Haziran 2015'te yüzde 17,8'e yükselmiş, Kasım 2015'te yüzde 14,7'ye düşmüş, 2018'te ise tekrar yüzde 17,3'e

Geschlechterparität in nationalen Parlamenten der EU-Staaten (WD 1 - 3000 - 016/18), Temmuz 2019, erişim linki: <https://www.bundestag.de/resource/blob/575544/d40660e40b8b07c8c0f710d97b7d73e3/wd-1-016-18-pdf-data.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁴⁸ Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı), *Vierter Atlas zur Gleichstellung von Frauen und Männern in Deutschland*, Berlin, 2. bası, Temmuz 2020, s. 8 vd; Beate Dörr/Annick Poirot/Laura Ilg, *Frauen in den Länderparlamenten*, Mayıs 2023, erişim linki: <https://www.lpb-bw.de/frauenanteil-laenderparlamenten#c8378>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁴⁹ Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, *Vierter Atlas*, s. 8.

⁵⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, *2022 Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri*, Ankara, Mart 2023, s. 139; Bengi R. Cengiz/Gülşen Doğan/Gülçin Karabağ, *Türkiye'de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler*, İstanbul Politik Araştırma Enstitüsü, Kasım 2021, s. 15, erişim linki: <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2021-009-turkiyede-kadinin-siyasete-katilimi--engeller-ve-deneyimler-1.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁵¹ Tarihsel ayrıntılar için bkz. Olcay Özkaya Duman, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yüzüncü Yılında Tek ve Çok Partili Dönemde Kadın Temsiliyetinin Karşılaştırmalı Analizi (1935-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, 2020, 369-401.

tırmanmıştır.⁵² 14 Mayıs 2023 milletvekili genel seçimleri kesin aday listeleri yeni Meclis'in de "eşit temsilden yine çok uzak olacağını ortaya koymaktadır" çünkü "birçok partinin kesinleşmiş listelerinde çok az sayıda kadına yer verildiği; büyük bölümünün de seçilemeyecek yerlere konularak listelerdeki kadın oranının yapay şekilde yükseltildiği görülmektedir".⁵³ AK Parti ve CHP'nin seçilebilir sıradan seçime giren adaylarının yüzde 80'inin erkek olduğu göze batmaktadır; İYİ Parti'de bu oran yüzde 90'a yaklaşırken, MHP'de yüzde 96'dır.⁵⁴ TBMM'deki kadın milletvekili oranı 14 Mayıs 2023 seçimleri sonucu yüzde 19,8'e yükselmiştir.⁵⁵ Belediye meclisleri, belediye başkanlıkları ve muhtarlıklardaki kadın oranının TBMM'dekinden daha da düşük olduğu bilinmelidir.⁵⁶

3. Kadınların Parlamentolardaki Temsil Oranı Yetersiz Midir?

Kadınların Türk ve Alman parlamentolarındaki temsil oranının yetersiz olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği yukarıda sunulmuş olan sayılara rağmen tartışmalıdır. Düşük temsilin tespiti için belirleyici değişkenin kadınların toplam nüfustaki oranının (nüfusun yarısı) değil, bir siyasal partinin üyelerinin arasındaki cinsiyet dağılımının olduğunu savunan yazarlar, milletvekili adaylarının doğrudan halk arasından seçilmediği, siyasal partilere üye olan vatandaşlar içinden çıktığına ve

⁵² Cengiz/Doğan/Karabağ, s. 15.

⁵³ Eşitlik İçin Kadın Platformu (EŞİK), *Kesinleşen Milletvekili Aday Listelerine Göre, Yeni Meclis'te 33 İlden Kadın Vekil Olmayacak!*, 20 Nisan 2023, erişim linki: <https://esik.org.tr/kategori/basin-aciklamalari/74104/kesinlesen-milletvekili-aday-listelerine-gore-yeni-meclis-te-33-ilden-kadin-vekil-olmayacak>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, 28. Dönem Milletvekilleri Sandalye Dağılımı, *Cinsiyete Göre Dağılım*, erişim linki: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalye-dagilimi>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

⁵⁶ Belediye meclislerindeki, belediye başkanlıklarındaki ve muhtarlıklardaki kadın temsiliyi il bazında derleyen veritabanı için bkz. Ben Seçerim, *Türkiye Geneli Kadın Temsiliyeti*, erişim linki: <https://bensecerim.org/kadin-temsiliyeti>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

yine parti yönetimleri tarafından ayıklandığına dikkat çekmektedir.⁵⁷ Bu görüşe göre, bir parlamentonun örneğın sadece yüzde 10'unun kadınlardan oluşması, seçim listelerini oluşturan partilerdeki kadın üye oranının da yüzde 10'u geçmediğı müddetçe yetersiz temsil (underrepresentation, Unterrepräsentation) teşkil etmemektedir. Çözümeye ulaştırılması gereken sorun bu argümanla birlikte parlamentodaki kadın vekil azlığı değil, meclise girmeyi başarmış siyasal partilerdeki kadın üye azlığı olarak görülür. Bir partinin meclis grubundaki kadın oranının parti içindeki kadın oranından daha yüksek olduğu durumlarda kadınların fazla temsilinden (overrepresentation, Überrepräsentation) söz edilebileceğı dahi bazı yazarlarca savunulmaktadır.⁵⁸

Bu görüşe katılmak ise mümkün değildir. Siyasal partilerdeki kadın oranının partilerin meclis gruplarındaki kadın oranından çoğu zaman daha düşük olduğu önermesi özellikle Almanya için doğru olabilir.⁵⁹ Siyasal partilerin temsili demokrasilerdeki gerekliliğinin ve üstün rolünün⁶⁰ altının çizilmesinde keza sakınca yoktur; bağımsız milletvekili adaylarının neredeyse hiçbir etkinliğı bulunmayan Alman demokrasisi literatürde zaten bu sebeple "Parteiendemokratie" (partiler demokrasisi) olarak betimlenir. Benzeri durum özü itibariyle Türk demokrasisi için de geçerlidir; modern temsili demokrasiler, partiler

⁵⁷ Jörg Burmeister/Holger Greve, "Parité-Gesetz und Demokratieprinzip: Verfassungsauftrag oder Identitätsverstoß?", *Zeitschrift für Gesetzgebung*, Cilt: 34, Sayı: 2, 2019, 154-173, s. 161; Martin Morlok/Alexander Hobusch, "Ade parité? – Zur Verfassungswidrigkeit verpflichtender Quotenregelungen bei Landeslisten", *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2019, 14-20, s. 18; Laura Volk, *Paritätisches Wahlrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2022, s. 195.

⁵⁸ Morlok/Hobusch, s. 18 vd.

⁵⁹ Kubilay Yalçın, "Paritätsgesetze – Die verfassungsrechtliche Zulässigkeit der verpflichtenden Quotierung von Wahllisten nach Geschlecht", *Göttinger Rechtszeitschrift*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2022, 19-28, s. 20; Almanya'daki siyasal partilerdeki kadın üye oranları için bkz. Oskar Niedermayer, "Parteimitgliedschaften im Jahre 2021", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 53, Sayı: 2, 2022, 382-408, s. 386 ve 402.

⁶⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin, Bursa, 3. bası, Ocak 2019, s. 418.

demokrasileridir.⁶¹ “Bugün artık siyasi partiler olmadan demokrasi işlemez hale gelmiştir.”⁶² Lakin egemenlik siyasi partilerin değil, *milletin* olduğuna (bkz. AY md. 6 f. 1), bir başka deyişle egemenlik tümüyle *halkın* (bkz. GG md. 2 f. 1) ve *halk* egemenliğini seçimler ve oylamalar aracılığıyla ve yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılmış özel organlar eliyle kullandığına (bkz. GG md. 2 f. 2) ve milletvekilleri bununla birlikte belirli bir seçim çevresi veya siyasi hareketin değil, *bütün milletin* temsilcileri olduğuna (bütün milletin temsili ilkesi⁶³) göre,⁶⁴ parlamentodaki kadın temsilinin eksikliğini saptayan oranın değişkeni bir ülkenin genel nüfusundaki kadın oranı, yani yüzde elli veya bunun biraz üstü ya da altı olarak kabul edilmelidir.⁶⁵ Böylelikle uluslararası sözleşmelerin içeriği ile uluslararası kuruluşların ve sözleşme komitelerinin tutumlarına yansıyan ulusalüstü kamuoyunun “eşit temsil” beklentisine göre hareket edilmiş olur.⁶⁶ Aksi takdirde

⁶¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin, Ankara, 19. bası, 2019, s. 92; ayrıca bkz. AY md. 68 f. 2: “Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır”.

⁶² Didem Erdoğan, “Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, 59-74, s. 67.

⁶³ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Ekin, Bursa, 2. bası, Mart 2020, s. 752 vd.; bu ilke anayasa metinlerinde de kendine yer bulmuştur, bkz. AY md. 80, GG md. 38 f. 1 c. 2.

⁶⁴ Üstelik, Alman Federal Anayasa Mahkemesi siyasal partilerin halkın devlet yönetimine katılma sürecinin yönetiminde tekel bir konuma sahip olmadığını („keine Monopolstellung“) vurguluyor, bkz. *BVerfGE* 85, 264, s. 284.

⁶⁵ Aynı yönde: Frauke Brosius-Gersdorf, “Auf dem Tandem ins Parlament – Zu Sinn und Unsinn von Quoten für Wahlen”, *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2019, 57-60, s. 58; Anita Klafki, “Parität – Der deutsche Diskurs im globalen Kontext”, *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 73, Sayı: 19, 2020, 856-866, s. 863.

⁶⁶ Bkz. Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Komitesi, 23 sayılı “Siyasi ve Kamu Hayatı” konulu Genel Tavsiye, 1997, para. 43: „kadınların (...) bahsi geçen tüm alanlarda eşit temsil edilmelerini güvence altına almak için geçici özel tedbirler“; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Siyasette ve Kamuda Karar Verme

siyasi partilerde kadınlara yönelik fiili bir ayrımcılığın saptanamayacağı gibi sosyolojik araştırmalarla çelişen sonuçlara⁶⁷ ulaşılması da kaçınılmaz hale gelir.⁶⁸

III. Kadınların Düşük Temsil Oranının Olası Nedenleri

Hukuki bir düzenleme olan zorunlu parlamenter cinsiyet kotasının orantılılığını değerlendirebilmek için ortadan kaldırılması amaçlanan kadınların siyasi karar alma mekanizmalarındaki eksik temsilinin fiili sebeplerini incelemek gerekir. Parite yasalarının ölçülülüğü ampirik bilgi edinmeden tartışılmaz. Zaten açıktır ki, normların kendi içlerinde taşıdıkları gerçek hayatta da geçerli olma iddiası, hukuk dogmatığından her türlü felsefik ve sosyolojik bulgunun defedildiği bir anlayışla ayakta kalmaz.⁶⁹ Çalışmanın bu bölümünde, kadınların parlamentolarda yeterince temsil edilmemesinin nedenlerinin sınırlı bir şekilde ele alınması, nedenlerin ülkeden ülkeye elbette değişiklik gösterebilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen bilinmelidir ki, düşük siyasal temsiliyetin kökenini oluşturan cinsiyete dayalı ayrımcılık, insanlık tarihinin başlıca olgularındandır ve dünyanın tüm bölgelerinde ortak noktalara sahip olan, devlet sınırlarını aşan bir sorundur.

Mekanizmalarına Kadınların ve Erkeklerin Dengeli Katılımı konulu Tavsiye, Rec(2003)3, Mart 2003, tavsiye eki: dengeli temsiliyet tanımı olarak yüzde kırk; aynı şekilde: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Siyasi Partiler ve Kadınların Siyasi Temsili konulu 2 Ekim 2012 tarihli 1898 (2012) sayılı Kararı; ayrıca bkz. Avrupa Birliği Komisyonu, 2022 Türkiye Raporu, SWD(2022) 333 nihai, gayriresmi tercüme, Ekim 2022, s. 14: "Parlamentoda kadınların temsili hala yetersiz düzeydedir"; cinsiyet eşitliği ve kota uygulamaları bağlamında uluslararası sözleşmelerin incelemesi için ayrıca bkz. Dündar Sezer, s. 82 vd.; Şafak Efendioğlu, "Kadınlara Yönelik Pozitif Ayrımcılık Bağlamında Seçim Kotası", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, 285-308, s. 301 vd.

⁶⁷ Bunun bir örneği için bkz. Morlok/Hobusch, s. 18.

⁶⁸ Aynı yönde: Klafki, s. 861.

⁶⁹ Dieter Grimm, "Recht und Politik", *Juristische Schulung*, Cilt: 9, Sayı: 11, 1969, 501-510, s. 510.

Kadınların parlamentolardaki temsilinin erkeklere göre geride kalması dirimbilimsel nedenlere ise dayandırılmaz.⁷⁰ Kadınların siyasal hayata katılımının düzeyini açıklamak için onun yerine; tarihsel, kurumsal (hükümet ve seçim sistemi, siyasi parti düzenlemeleri, parti içi demokrasi), toplumsal (toplumsal cinsiyet, önyargılar, siyasi kültür) ve sosyoekonomik (eğitim, işgücüne katılım, gelir, medeni durum vb.) faktörlere başvurmak gerekir.⁷¹

1. Tarihsel Nedenler

Kadınların kamusal yaşamda karşılaştığı ayrımcılığın ve dezavantajların temelinde kadınlar (ve toplumun erkek olarak görmediği tüm bireyler) üzerinde egemenlik kurma biçimi olarak tanımlanabilecek olan ataerkilliğin (patriyarşinin)⁷² günümüzün çağdaş toplumları ve devletlerinin üzerindeki devam eden etkisi yatmaktadır. İnsan topluluklarının ilkel devletlerin ortaya çıkmasından önce örgütlendiği kabilelerde her bireyin cinsiyet farkı yapılmaksızın aynı

⁷⁰ Ama bkz. erkek ve kadınlar arasındaki fiziksel ve genetik farklılıkları işaret ederek, kadınların siyasete dirimbilimsel sebeplerden ötürü daha nadir atıldıklarını, eşitlik ilkesinin kadınları mağdur ettiğini öne süren Erwin Quambusch, "Die Benachteiligung der Frau durch Gleichstellung", *Der Öffentliche Dienst*, Cilt: 49, Sayı: 2, 1993, 193-204, s. 197; kadın ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıkları ön plana çıkarıp toplumdaki hiyerarşilerini gerekçelendiren benzer ve güncel bir düşünce için bkz. Türk Anayasa Mahkemesi (AYM), 22 Şubat 2023 tarihli Karar, E.: 2022/155, K.:2023/38, Muammer Topal Karşı Oyu; cinsiyet rollerini açıklayan farklı kuramlar için (bunların arasında biyolojik kuram vardır) bkz. Ahmet Keser/Mazlum Çelik/Esra Ercan, "Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Toplumsal Cinsiyet", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 76, Sayı: 1, 2021, 191-229, s. 195 vd.

⁷¹ Gesine Fuchs, "Politische Partizipation von Frauen in Deutschland", Beate Hoecker (editör), *Politische Partizipation zwischen Konvention und Protest*, Verlag Barbara Budrich, Leverkusen, 2006, 235-260, s. 239.

⁷² Bkz. Gülay Arıkan, "Ataerkillik Kavramıyla İlgili Sosyolojik Tartışmalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1-2, 1997, 1-24, s. 2; ataerkillik kavramına yüklenen anlamların tartışması için örn. bkz. ibid, s. 8 vd.

haklara sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Neolitik köy kabilelerinden ilkel şehir devletlerine geçişin siyasi ve askeri koşulları ve toplum hayatının karmaşıklaşması ise insanlar arası hiyerarşilerin oluşmasına⁷⁴ ve değişik statüdeki bireylerin sosyal rollerinin farklılaşmasına⁷⁵ yol açmıştır. Bireysel mülk sahipliğine geçildiği ve mülkiyetin kadınların gebeliğin getirdiği doğal zorluklar gerekçe gösterilerek aile içi yaşama hapsedilmesiyle babadan oğula miras kaldığı antik çağın Mezopotamya kent toplumları, ataerkil toplum düzeninin başlangıç noktası kabul edilmektedir.⁷⁶ “Kadın ataerkil toplum yapısında önce babasının, o yoksa erkek kardeşlerinin, evlendikten sonra da kocasının himayesi ve vesayeti altına girmiştir.”⁷⁷ İnsanlara cinsiyetlerine göre belirli sosyal rollerin atfedilmesi ve iktidarın buna göre ve bunu muhafaza etmek üzere şekillendirilmesi günümüze kadar devlet gelişiminin bir parçası olmuştur.⁷⁸ Ataerkillik kendini ayrıca çağdaş anayasa teorilerinin ortaya çıkmasında kadınların kamu hayatına katılımını kısıtlayan bir olgu olarak göstermiştir.⁷⁹ “Bu tarihsel arka planda, en eski çağlardan bu

⁷³ Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan, Ankara, 18. bası, 2016, s. 111; paleolitik ve mezolitik dönemde anaerkil toplumların gözlemlenmesine dair bkz. Ernest Borneman, *Das Patriarchat*, Fischer, Frankfurt am Main, 1979, s. 31 vd.

⁷⁴ Borneman, s. 99 vd.; Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, 1987, s. 54 vd.

⁷⁵ Toplumların tarih boyunca derinleşen işlevsel (fonksiyonel) farklılaşması için bkz. Niklas Luhmann, *Systemtheorie der Gesellschaft*, Suhrkamp, Berlin, 2017, s. 785 vd.

⁷⁶ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis, İstanbul, 1996, s. 81 vd.; Arıkan, s. 4 vd.

⁷⁷ Derya Doğru, “Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanması ve Siyasal Temsilde Karşılaşılan Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2023, 247-293, s. 252.

⁷⁸ Bkz. Lerner, s. 212 vd.; ayrıca: Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, s. 81.

⁷⁹ Locke’un toplumsal sözleşmesini erkekler arası sözleşme olarak eleştiren bir çalışma: Carole Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, Stanford, 2018, özellikle s. 77 vd.; Locke’un kadınları toplumsal sözleşmenin tarafı olarak görmemesine dair ayrıca bkz. Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, İstanbul, 3. bası, 2010, s. 90 vd.

yana kadınlar öncelikle eksiksiz bir insan olduklarının kabulü için mücadele etmiştir.”⁸⁰

Bir ülkede ataerkil döngü ne kadar erken kırılıp seçme-seçilme hakkı kadınlar için uygulamaya konduysa, siyasi karar alma organlarındaki kadın oranı istatistiksel olarak o kadar yükselmektedir.⁸¹ Kadınların siyasal haklara erkeklerden çok daha sonra eriştiği ülkelerde, bu oran daha düşük olarak dikkat çekmektedir.⁸² Çağdaş temsili demokrasinin ortaya çıktığı anayasacılık sürecince kadın-erkek eşitliğinin ve kadınların siyasal haklarının yüzyıllardır süregelen ataerkil toplum düzeninin ve cinsiyetçi ayrımcılığın bir sonucu olarak henüz kabul edilmemiş olması, kadınların siyasi yönetim ve karar alma mekanizmalarına tüm dünyada geç dahil olmasına neden olmuştur.⁸³ Çağdaş demokrasiyi oluşturdukları kabul edilen kuramlar hiçbir ülkede kadınların eşit bireyler olarak görüldüğü ortamlarda ortaya çıkmamıştır;⁸⁴ dolayısıyla, çağdaş demokrasinin tabii şartı olarak görülen kadınlar dahil tüm insanların onurunun, eşitliğinin ve eşit yurttaşlık haklarının tanınması oldukça taze bir gelişmedir.⁸⁵ Dünya Savaşları sonrası seçme ve seçilme hakkı bakımından genel bir ilerleme dönemine girilmiş olsa da, kadınların eşit siyasal haklara eriştiği tarih ülkeler arasında büyük farklılık göstermektedir.⁸⁶ Yukarıda gösterilmiştir ki, kadınların erkeklerle eşit siyasal haklara erişmesi hem Almanya’da hem de Türkiye’de uzun ve sancılı süreçler sonucu gerçekleşebilmiş, tarih boyunca geçici gerilemeler de meydana gelmiştir.

⁸⁰ Doğru, s. 252.

⁸¹ Beate Hoecker, “Politische Repräsentation von Frauen in den Mitgliedstaaten der Europäischen Union im Vergleich”, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 50-65, s. 64.

⁸² Ibid.

⁸³ Dündar Sezer, s. 54 vd.

⁸⁴ Türkiye nezdinde anayasa yapımında süregelen kadınların yetersiz temsili için bkz. Elif Gözler Çamur, “Anayasa Yapımında Kadınlar: Katılım, Talepler ve Tamamlanmamış Bir Süreçten Deneyimler”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 260-287.

⁸⁵ Doğru, s. 249 vd.

⁸⁶ Dündar Sezer, s. 56 vd.

2. Toplumsal Nedenler

Toplumsal cinsiyet kalıplarının (cinsiyet rollerinin) kabulünün geleneksel olarak yaygın olduğu ülkelerde kadınların siyasal hayata katılımının daha eksik olduğu istatistiklerde ortaya çıkmaktadır.⁸⁷ Toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik cinsiyetten (sex) farklı olmak üzere “toplumsal olarak oluşturulan ve bu bağlamda toplumdan topluma da farklılıklar gösteren ve genellikle kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farklılıklarına dayalı olarak üretilen roller, hiyerarsiler ve tahakküm biçimleri”⁸⁸ ya da “toplumsal düzenin atfettiği kadınlık ve erkeklik rollerinin kabulüne vurgu yapan ve bu düzene zorlayan kültürel bir yapıyı anlatan”⁸⁹ bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, kadınlara (ve toplumun kadın olarak gördüğü bireylere) duygusal sıcaklık, samimiyet ve kendini ifade etme gibi duygusal özellikler atfedilirken, erkeklere siyasette önemli görülen yeterlilik ve araçsallık özellikleri yakıştırılır.⁹⁰ Milletvekili seçilmeyi başarmış kadınların dahi toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi altında kaldığı ve kariyerlerinin cinsiyet rollerince şekillendirildiği belirtilmelidir. Örneğin, “erkek milletvekilleri istikrarlı bir biçimde stratejik öneme

⁸⁷ Hoecker, s. 62 vd.

⁸⁸ Gülriz Uygur/Nadire Özdemir, “Giriş”, Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir (editör), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Seçkin, Ankara, 2. bası, 2019, 7-16, s. 7.

⁸⁹ Özlem Cankurtaran/Görkem Kelebek Küçükarslan, “Toplumsal Cinsiyete Dair Kavramlar”, Aksu Bora ve Şengül İnce (editör), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, 8-22, s. 8.

⁹⁰ Thomas Eckes, “Geschlechterstereotype: Von Rollen, Identitäten und Vorurteilen”, Ruth Becker ve Beate Kortendieck (editör), *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung*, Springer VS, Wiesbaden, 2. bası, 2008, 178-189, s. 179; Türkiye için bkz. Gülay Toksöz vd., *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu 2021-2022*, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği, Ankara, Temmuz 2022.

sahip komisyonları yönetirken, kadın milletvekilleri ancak sosyal ve özel alanla bağlantılı komisyonlarda kendilerine yer bulabilmektedir".⁹¹

3. Sosyoekonomik Nedenler

Çocuk bakmak gibi ailevi sorumlulukların biraz önce değinilmiş toplumsal cinsiyet kalıplarının bir sonucu olarak öncelikle kadınlara yüklenilmesi⁹² sadece iş hayatına olumsuz etki etmemekte veya çalışmayı birçok kadın için tümüyle imkansız hale getirmemekte, siyasete atılmış kadınların seçilebilecek bir yer ve sıradan milletvekili adayı gösterilmeleri için örgütlenmelerine ve buldukları il veya ilçede partilerinin teşkilat çalışmalarına katılmalarının da önüne geçmektedir.⁹³ Avrupa Birliği üye ülkelerini kapsayan istatistik veriler, kadınların iş gücüne katılımının düştükçe parlamentodaki temsillerinin de o derecede küçüldüğünü ortaya koymaktadır.⁹⁴ Örneğin, kadınların işgücüne katılma oranının yüzde 32,8'de kaldığı⁹⁵ Türkiye'de "alt ve orta düzeyde eğitim almış kentli kadınlar evde kalıp ücretsiz çocuk, yaşlı ve engelli bakımını üstlenmeye itilirken, kırsal kesimdeki kadınlara küçük ve orta ölçekli çiftliklerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmak dışında bir

⁹¹ Senem Yıldırım/Burcu Uçaray Mangıtlı, "Parlamento, Temsil ve Kurumsal Maskülenizm: Kadın Milletvekillerinin TBMM İhtisas Komisyonlarındaki Rollerini", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 222-259, s. 253.

⁹² Bunun günümüzde hala öyle olduğu ortadadır. Almanya için örn. bkz. Barbara von Würzen, *Traditionelle Rollenverteilung in Corona-Krise belastet die Frauen*, Bertelsmann-Stiftung, Aralık 2020, erişim linki: <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/rollen-und-aufgabenverteilung-bei-frauen-und-maennern-in-corona-zeiten>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; ev içi işlerin kadınsılığının tarihsel başlangıcı ve gerekçesi için bkz. Celalettin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 35, 2007, 29-69, s. 37 vd.

⁹³ Butzer, s. 11 vd.

⁹⁴ Hoecker, s. 60 vd.

⁹⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Kadın*, 2022, erişim linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

seçenek sağlanmıyor.”⁹⁶ Gelir, eğitim seviyesi, meslek gibi sosyoekonomik etkenlerin kadınlar için erkeklerle kıyasla daha belirleyici olması, “kadınların siyasi arenada erkeklerle rekabet edebilmek için (...) daha çok çalışması, daha yüksek eğitim seviyesine ulaşması, sosyoekonomik kaynaklara erişiminin daha fazla olması” gereksinimini doğurmaktadır.⁹⁷ Hala devam etmekte olan eğitimdeki cinsiyet eşitsizliği⁹⁸ ise kadınların kariyerlerinde daha kıdemli pozisyonlara gelememe sorununu⁹⁹ daha da derinleştirmektedir.

4. Kurumsal Nedenler

Ataerkil toplum düzeninin ve demokrasinin devletçe kurumsallaştırılması arasındaki etkileşimin sonucu olarak parti teşkilatlarındaki süregelen erkek üstünlüğü, kadınların siyasi partilerdeki eksik temsilinin en önemli nedenlerinden biridir.¹⁰⁰ Kadın parti üyeleri seçilebilecek yerden aday gösterilmek için elzem olan parti içi örgütlenmelere neredeyse hiç sahip değildir ve gayri resmi karar alma ve güç yapılarına çok az entegre olmuşlardır.¹⁰¹ İki ülkede de partilerdeki makam sahiplerinin (il veya eyalet başkanları, ilçe başkanları, mahalle temsilcileri) çoğu hala erkektir;¹⁰² TBMM’de temsil

⁹⁶ Ece Kocacıbağ, “İstanbul Sözleşmesi’nden Çekilme Kararı Bağlamında Türkiye’de Patriyarkal Devlet”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 42-70, s. 52.

⁹⁷ Cengiz/Doğan/Karabağ, s. 26.

⁹⁸ Bkz. Şadiye Sucu/Ahmet Keser, “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Tehdidini Ulusal ve Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirme Girişimleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2022, 727-756, s. 732 vd.

⁹⁹ Kariyer kategorilerinde her bir üst seviyede daha az kadının bulunmasını açıklayan “sızdıran boru hattı sendromu” için bkz. Yıldırım/Uçaray Mangıtlı, s. 230 vd.

¹⁰⁰ Thüringen Anayasa Mahkemesi (VerfGH), 15 Temmuz 2020 tarihli VerfGH 2/20 sayılı Karar, Renate Licht/Jens Petermann Karşı Oyu, s. 54 vd.; Isabelle Kürschner, “Frauen in den Parteien”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Sayı: 50/2009, 16-21, s. 17; kapsayıcı: Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset*, Sel, İstanbul, 2019, s. 268 vd.

¹⁰¹ Cengiz/Doğan/Karabağ, s. 28 vd.; Kürschner, s. 17.

¹⁰² Davidson-Schmich/Kürschner, s. 33.

edilen partilerdeki kadın il ve ilçe başkanlarının oranı yüzde 2'lerle ifade edilmektedir.¹⁰³ Cinsiyetçi davranışlar, kadın üyelerin parti yaşamında da tarafsız bir şekilde etkileşim ve katılımında bulunmasını zorlaştırmaktadır.¹⁰⁴ Çünkü, "toplumun geneline hakim olan erkek egemen kültürün etkisiyle siyasi kültür de erilleşmiştir."¹⁰⁵ Ayrıca, Türkiye'de gerçekleştirilmiş araştırmalar göstermektedir ki, "parti içi disiplinin güçlü olduğu ülkemizde aşağıdan yukarı doğru bir talep zinciri cinsiyet faktöründen bağımsız olarak zaten hoş karşılanmazken talepte bulunanın cinsiyetinin kadın oluşu göze batma ve elenme ihtimalini iki katına çıkarmaktadır".¹⁰⁶ Kadınların parti içi siyasetin kurumsallaşmış biçimine olan ilgisi bu yüzden nispeten düşük kalırken, siyasi katılıma olan genel algıdaki cinsiyet farklılıkları çok daha azdır.¹⁰⁷

Nispi temsil seçim sistemleri kadınların adaylıklarına olumlu etki ederken, çoğunlukçu seçim sistemi zorlaştırıcı bir etkiye sahip olma eğilimindedir.¹⁰⁸ Bu durum, yukarıda anlatılan aday belirleme sürecindeki gayri resmi ağların seçim bölgelerindeki adayların belirlenmesinde daha güçlü bir şekilde devreye girmesiyle açıklanabilir; darlaştırılmış seçim bölgelerindeki adaylar en azından kendi yerel teşkilatlarının çoğunluğunun desteğine ihtiyaç duymaktadır ve genellikle seçim çevresindeki güç dağılımının nispi temsil kurallarına

¹⁰³ Serpil Sancar, "Kadın Hakları Siyaseti: Siyasetin Eril Karakterini Değiştirmek", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 447-466, s. 448.

¹⁰⁴ Uta Kletzing/Helga Lukoschat, *Engagiert vor Ort – Wege und Erfahrungen von Kommunalpolitikerinnen*, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı, Berlin, Kasım 2010, s. 82 vd.

¹⁰⁵ Cengiz/Doğan/Karabağ, s. 32.

¹⁰⁶ Nigar Değirmenci, "Türkiye'de Kadının Siyasal Temsil Sorunu Üzerine Bir İnceleme", *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2022, 409-430, s. 427.

¹⁰⁷ Butzer, s. 11.

¹⁰⁸ Cengiz/Doğan/Karabağ, s. 31; Davidson-Schmich/Kürschner, s. 28 vd.; Hoecker, s. 58.

veya gayri resmi kotalara (memleket, siyasi görüş, dini hassasiyetler vs.) uymak zorundadır.¹⁰⁹

C. Pozitif Ayrımcılık Örneği Olarak Parlamento Seçimlerinde Zorunlu Cinsiyet Kotası Uygulaması

I. Tipoloji

Parlamentolarda kadın ve erkeklerin sayısal eşitliğini amaçlayan normlar¹¹⁰ öncelikle herhangi bir *bağlayıcılığı ve yaptırımını olmadan* “name and shame” (birinin yanlışlarını ilan etme) metodunu kullanarak, siyasal partileri milletvekili aday belirleme sürecinde kadınların temsil oranını göz önünde bulundurmaları ve kadın adayları seçilebilecek sıralardan aday göstermeleri konusunda uyarabilir. Öte yandan, *zorunlu* parlamenter cinsiyet kotası öngören *bağlayıcı* düzenlemeler, aday listelerinde kadın-erkek eşitliğini sağlamayan partileri ya para cezası ya da devletçe ödenen hazine yardımının azaltılması veya tümüyle reddedilmesi yoluyla mali dezavantajla karşı karşıya bırakabilir. Daha katı uygulamalar ise cinsiyet kotasının gereksinimlerini yerine getirmeyen seçim listelerinin seçim kurulunca (siyasi partinin iznini almaksızın) değiştirilmesi ya da kısmen veya tümüyle reddedilmesi yaptırımını öngörebilir.¹¹¹

Bağlayıcı parite yasaları ilkin, bir cinsiyetin *hangi somut oranla* (aday kotası uygulanması halinde) aday listelerinde ya da (rezerve edilmiş sandalyeler uygulanması halinde) parlamentoda yer bulması

¹⁰⁹ Sven Jürgensen/Frederik Orłowski, “Informalität im Verfahren der Kandidatenaufstellung – Eine Untersuchung anhand der innerparteilichen Auswahl von Wahlkreisbewerbern”, *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 72, Sayı: 4, 2019, 141-150, s. 145.

¹¹⁰ Parite yasalarının hukuki niteliğinin tartışması için bkz. Dündar Sezer, s. 73 vd.; pozitif ayrımcılığın tanımı ve nitelikleri için bkz. Özdemir, s. 39 vd.

¹¹¹ Cinsiyet kotalarının tipolojisi için ayrıca bkz. Dündar Sezer, s. 62 vd.; Antje von Ungern-Sternberg, “Parité-Gesetzgebung auf dem Prüfstand des Verfassungsrechts”, *Juristenzeitung*, Cilt: 74, Sayı: 11, 2019, 525-534, s. 527; Gloßner, s. 68 vd.; Friederike Wapler, *Die Crux mit der Quote – Paritätsgesetze und demokratische Repräsentation*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin, 2019, s. 6.

gerektiği üzerinden ayrıştırılabilir.¹¹² Rezerve edilmiş sandalye uygulaması sabit kota, oranlı kota ve boş koltuk kotası olarak tasarlanabilir.¹¹³ Aday listelerine uygulanan zorunlu cinsiyet kotasının yürürlükte olduğu ülkelerde kota oranları yüzde beş ile yüzde elli arasında değişirken, Avrupa'da sıklıkla üçte bir oranı ile karşılaşılmaktadır.¹¹⁴

Uygulanan seçim sistemine göre cinsiyet kotasının tasarımı için farklı seçenekler bulunmaktadır. *Nispi temsil sisteminin* uygulandığı seçimlerde, siyasal partiler aday listelerinde sırayla bir kadına, bir erkeğe yer vermekle, bir başka deyişle birbirini izleyen iki adayın aynı cinsiyetten olmamasını (fermuar yöntemi) veya her aday bloğunun belirli bir oranını kadınlarla doldurmakla (bloklara ayırma yöntemi) yükümlü tutulabilir.¹¹⁵ *Çoğunlukçu seçim sistemine* gelindiğinde ise, partilerin adaylarını genişletilmiş seçim bölgelerinin her birinde tek oyla seçilecek ve bir erkek, bir kadından oluşan ikili ekipler halinde göstermeleri istenilebilir (tandem veya binôme yöntemi); ya da seçim bölgelerinin genişliği düzenlenmez ama her bir parti seçim bölgesi başına farklı cinsiyetten iki kişiyi aday göstermek zorunda olur ve erkek veya kadın adayın seçilmesine seçmenler oylarıyla karar verir (çok kişili aday listesi).¹¹⁶

¹¹² Aday kotası ile rezerve edilmiş sandalye yöntemleri arasındaki fark için bkz. Dündar Sezer, s. 62 vd.; Efendioğlu, s. 292 vd.; Şaban Sitembölükbaşı, "Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Seçimlerde Kota Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2007, 13-36, s. 15 vd.

¹¹³ Ceray Aldemir/Canan Budak, "Cam Tavanı Kırmak: Parlamentoda Cinsiyet Kotası", *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt: 16, Sayı: 61, 2018, 37-64, s. 46; Sitembölükbaşı, s. 15 vd.

¹¹⁴ Von Ungern-Sternberg, s. 527 vd.

¹¹⁵ Wapler, s. 5.

¹¹⁶ *Ibid*, s. 6.

II. Örnekler

1. Almanya

Brandenburg ve Thüringen eyaletlerinde kabul edilen parite yasaları herhangi bir seçimde uygulanmaksızın eyaletlerin anayasa mahkemelerince iptal edilmiştir.¹¹⁷ Bu çalışmadaki anayasaya uygunluk incelemesi de parite yasalarının Brandenburg ve Thüringen’de tercih edilmiş olan fermuar yöntemini göz önünde bulundurmaktadır.¹¹⁸

a) Brandenburg Eyaleti

Eyalet Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilen¹¹⁹ Brandenburg Seçim Kotası Yasası (Paritätsgesetz, Parite Yasası)¹²⁰, Eyalet Seçim Yasası’nın (BbgLWahlG) 25’inci maddesinin üçüncü fıkrasına altı cümle eklemiştir. Fıkranın üçüncü cümlesine göre partilerin eyalet kongreleri erkek ve kadın aday listelerini ve bu listelerdeki adayların sıralarını ayrı ayrı karara bağlamakla sorumlu olacak, sonrasında ise bu iki listeden hangisinin karma aday listesinin başında yer alacağına karar verecekti. Düzenlemenin dördüncü cümlesine göre karma liste birbirini izleyen bir kadın, bir erkek aday şeklinde olmak üzere fermuar yöntemine göre oluşturulacaktı. Geriye başka kadın veya erkek aday kalmadığı sıradan itibaren liste devam edemeyecekti. Düzenlemeye uymayan listeler md. 25 f. 8 c. 2 ve md. 30 f. 1 c. 2 bent 2’nin öngördüğü şekilde yasaya aykırı kabul edilecek ve eyalet seçim kurulunca fermuar sistemine uyacak şekilde partinin onayını almaksızın düzenlenecekti.

¹¹⁷ Zorunlu cinsiyet kotasının hiçbir zaman yasalaşmadığı ve bu çalışmada bu yüzden incelenmeyecek olan, Thüringen ve Brandenburg dışındaki diğer Alman eyaletlerindeki parite tartışmaları için bkz. Kerstin Geppert, “Parité-Gesetzentwürfe in den Bundesländern”, *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 22, Sayı: 3, 2019, 119-121; Volk, s. 37 vd.

¹¹⁸ Tandem (binôme) yönteminin anayasal incelemesi için bkz. Brosius-Gersdorf, *Auf dem Tandem ins Parlament*.

¹¹⁹ Brandenburg Anayasa Mahkemesi (VerfG), 23 Ekim 2020 tarihli Kararlar, VerfG 9/19, 55/19.

¹²⁰ 12 Şubat 2019 tarihli “Zweites Gesetz zur Änderung des Brandenburgischen Landeswahlgesetzes – Parité-Gesetz” adlı Yasa, Gesetzes- und Verordnungsblatt (GVBl.) Brandenb. 2019, Bölüm I, Nr. 1, s. 1.

b) Thüringen Eyaleti

Aynı şekilde anayasaya aykırı görülüp iptal edilen¹²¹ Thüringen eyaletinin Seçim Kotası Yasası da¹²² seçim listelerinde farklı cinsiyetli adayların birbirlerini izlemesini öngörüyordu (Eyalet Seçim Yasası, ThürLWahlG, md. 29 f. 5 c. 1); listenin bir kadın veya erkekle başlaması partinin kararına bırakılmıştı. Buna uymayan partilerin listeleri ise eyalet seçim kurulu tarafından reddedilecek ya da fermuar yönetime uygun oldukları sıraya kadar kabul edilecekti (md 30 f. 1 c. 3).

c) Kadınların Siyasete Katılımını Teşvik Eden Diğer Yasal Düzenlemeler

Seçim listelerinde kadın ve erkeklerin aynı sayıda yer alması gerektiğini düzenleyen zorunlu parite yasaları bulunmamakla birlikte, çeşitli Alman eyaletlerinde kadın adayların sayısının yükselmesini teşvik etmeyi ve siyasi partilerin listelerini gönüllü olarak gözden geçirip kadınlara daha fazla yer vermesini amaçlayan bağlayıcı nitelikte olmayan normlar mevcuttur. 2013 yılında Rheinland-Pfalz eyaletinin Yerel Seçimler Yasası'nda (KWG) yapılan bir değişikliğe¹²³ göre belediye meclis seçimlerinde kullanılan oy pusulalarına GG md. 3 f. 2'nin metni¹²⁴, ilgili seçim bölgesinin belediye meclisindeki kadın üye oranı, partilerin aday listelerindeki kadın aday oranları ve her adayın cinsiyeti basılmalıydı.¹²⁵ Rheinland-Pfalz Anayasa Mahkemesi ise bu düzenlemeyi serbest seçim ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bir yıl

¹²¹ Thüringen Anayasa Mahkemesi, 15 Temmuz 2020 tarihli Karar, VerfGH 2/20.

¹²² 30 Temmuz 2019 tarihli "Siebtes Gesetz zur Änderung des Thüringer Landeswahlgesetzes – Einführung der paritätischen Quotierung" adlı Yasa, GVBl. Thüringen, 2019, s. 322.

¹²³ 8 Mayıs 2013 tarihli "Sechzehntes Landesgesetz zur Änderung des Kommunalwahlgesetzes" adlı Yasa, GVBl. Rheinland-Pfalz 2013, s. 139.

¹²⁴ GG md. 3 f. 2: "Erkek ve kadınlar eşit haklara sahiptirler. Devlet, kadın ve erkeklerin eşitliğinin gerçekten sağlanmasını özendirir ve varılan dezavantajların giderilmesi için çaba gösterir".

¹²⁵ Düzenlemenin tarihçesi için bkz. Gisela Bill, "Listenquotierung bei Kommunalwahlen – ein Muss für tatsächliche Demokratie!", *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 17, Sayı: 3, 2014, 111-112.

sonra iptal etti.¹²⁶ Eyaletin Yerel Seçimler Yasası bugün herhangi bir bağlayıcılığı olmayan ve “partiler ve seçmen gruplarını cinsiyet eşitliği için çaba göstermeye çağırın” bir cümle içermektedir (md. 15 f. 4). Baden-Württemberg (md. 9 f. 6; partilerin herhangi bir yasal kısıtlamaya tabi tutulmadığı açıkça ifade ediliyor) ve Hessen (md. 12 f. 1 c. 2; “aday listelerinin yapımında kadın ve erkekler *mümkün oldukça* eşit şekilde göz önünde bulundurulmalıdır”) eyaletlerinin Yerel Seçim Yasaları da benzer düzenlemeler içermektedir.

2. Türkiye

Halihazırda zorunlu seçim kotası uygulaması olmayan Türkiye’de partilerin yanı sıra farklı sivil toplum örgütlerinin¹²⁷ kota önerileri ön plana çıkmaktadır. CHP’nin yukarıda belirtilen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu’nda reddedilmiş olan yasa tasarısı¹²⁸ 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Yasası ve 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Yasa’da değişiklikler öngörüyordu. Buna göre, partilerin milletvekili aday tespitini düzenleyen Siyasi Partiler Yasası’nın 37. maddesi aday tespitinin her bir seçim çevresinde her cinsiyetten yüzde 50 temsilin sağlanacak şekilde yapılacağı yönünde değiştirilecekti. Yasanın 48. maddesinin üçüncü fıkrası ve Milletvekili Seçimi Yasası’nın 20. maddesinin son fıkrası uyarınca cinsiyet kotasına uymayan aday listelerinin Yüksek Seçim Kurulu’nca reddedileceği

¹²⁶ Rheinland-Pfalz Anayasa Mahkemesi (VerfGH) 13 Haziran 2014 tarihli Karar, VGH N 14/14, VGH B 16/14 (*Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 33, Sayı: 19, 2014, s. 1319); bkz. Matthias Friehe, “Wir sind ein Volk – Die landesverfassungsrechtliche Rechtsprechung zur Parité”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 40, Sayı: 1-2, 2021, 39-43, s. 39 vd.; kararı eleştirici: Cara Röhner, *Ungleichheit und Verfassung*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist, 2019, s. 281 vd.

¹²⁷ Örn. bkz. KA-DER, *Eşit Temsil İçin Cinsiyet Kotası: Erkek Demokrasiden Gerçek Demokrasiye*, İstanbul, 2005, s. 44 vd.

¹²⁸ Yasa teklifinin dönemi ve yasama yılı: 27/4, esas numarası: 2/3460; teklifin metni için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y4/T2/WebOnergeMetni/70315c65-caa4-45af-bae2-5d1d3f4e7343.pdf> (son erişim tarihi: 15 Eylül 2023).

öngörülmüştü. Yasa tasarısına göre belediye meclis ve il genel meclis seçimleri için de yüzde 50'lik cinsiyet kotası getirilecekti.

3. Fransa

Çalışmanın bu bölümünde, diğer Avrupa ülkelerindeki parite yasalarına örnek teşkil ettiği için Fransa'daki parlamenter cinsiyet kotasının tarihi ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Parite yasalarının ülke farketmeksizin siyaseten ve hukuken ne kadar tartışmalı olduğu gözler önüne serilecektir. Parite yasalarının menşei ülkesi olarak kabul edilen Fransa'da,¹²⁹ Fransız cumhuriyetçiliğindeki yüzyıllardır süregelen cinsiyetçiliğin yol açtığı,¹³⁰ kadınların senatör ve belediye başkanlarının sadece yüzde 5'ini, milletvekillerinin ve bölge başkanlarının ise yüzde 6'sını oluşturması durumuna binaen;¹³¹ 1982 yılında yerel meclisler için yüzde 25'lik cinsiyet kotası uygulanmaya başlamıştı.¹³² Fakat bu uygulama bir bütün Fransız ulusunun egemenliğinin bölünmezliği ile genel, eşit, gizli oy ve genel eşitlik ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle Conceil Constitutionnel (Anayasa Konseyi) tarafından iptal edilmişti.¹³³ Uzun süren siyasi tartışmalar sonrasında 1999 ve 2008 yıllarında yapılan değişiklikler ile¹³⁴ kadın ve erkeklerin siyasi görev ve makamlara eşit erişiminin teşvik edilmesi ve siyasi partilerin kadın-erkek eşitliğinin gerçekleşmesine katkıda bulunma ödevi anayasa metnine dahil

¹²⁹ Zaten "parité" sözcüğü Fransızcadır ve "eşitlik" anlamını taşır.

¹³⁰ Bkz. Laurence Rossignol/Yseline Fourtic, *Politische Parität in Frankreich*, Şubat 2020, erişim linki: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/paris/15991.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

¹³¹ Blanca Rodriguez Ruiz/Ruth Rubio Marin, "The gender of representation: On democracy, equality, and parity", *International Journal of Constitutional Law*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2008, 287-316, s. 290.

¹³² 19 Kasım 1982 tarihli 82-974 sayılı Yasa (3500 ve üzeri nüfuslu beldelerdeki yerel seçimlerde aday listelerinin en fazla yüzde 75'inin aynı cinsiyetteki insanlardan oluşmasına izin verilmesi).

¹³³ 82-146 DC sayılı Karar; bkz. Andreas Zimmermann, "Gleichheit und politische Repräsentation von Frauen – Anmerkung zur Entscheidung des Conseil Constitutionnel", *Europäische Grundrechte-Zeitschrift*, Cilt: 27, Sayı: 14-16, 2000, 431-436, s. 431 vd.

¹³⁴ 8 Temmuz 1999 tarihli 99-569 sayılı Yasa; 23 Temmuz 2008 tarihli 2008-724 sayılı Yasa.

edilmiştir.¹³⁵ 2000 yılında yürürlüğe giren ve uygulama alanı o tarihten beri genişletilen parite yasasının¹³⁶ anayasaya artık uygun olduğu Conceil Constitutionnel tarafından tespit edilmiştir.

Fransız parite yasası günümüzde; Ulusal Meclis, Senato seçimleri (kısmen), bölgesel seçimler, 1000'den fazla nüfusa sahip belediyelerdeki yerel seçimler, Korsika'nın halk temsili seçimleri ve Avrupa Parlamentosu seçimleri için geçerlidir.¹³⁷ Nispi temsil sisteminin uygulandığı seçimlerde¹³⁸ aday listelerine fermuar sisteme göre eşit sayıda kadın ve erkeklerden oluşma zorunluluğu getirilmiştir; fermuar sisteme uymayan listeler reddedilir ve seçimlerde yarışamaz.¹³⁹ Ulusal Meclis seçimleri gibi çoğunlukçu seçim sisteminin uygulandığı seçimlerde partiler seçim çevrelerinde toplamda erkeklerle aynı sayıda kadın aday göstermek zorundadır;¹⁴⁰ buna uymadıkları takdirde ilgili partinin alacağı hazine yardımında kesinti yapılır. İl Konsey seçimleri için zorunlu çift adaylıkları (binômes) 2013 yılında getirilmiştir.¹⁴¹ İllerde adaylar böylelikle bireysel değil, ilgili İl Konseyi'ne beraber seçilmek üzere bir erkek ve bir kadın adaydan oluşan ikili ekipler halinde seçime girer.¹⁴²

Fransız parite yasasının etkisi başta sınırlı kalması hayal kırıklığına uğratmıştı; bunun nedeni, birçok partinin erkek adaylarından vazgeçmemek adına mali yaptırımları göze almasıydı.¹⁴³ Kadınları

¹³⁵ Klafki, s. 863; Rodriguez Ruiz/Rubio Marin, s. 291 vd.

¹³⁶ Rossignol/Fourtic, s. 4 vd.

¹³⁷ Ayrıca bkz. Silke Ruth Laskowski, "Wann bekommt Deutschland ein Parité-Gesetz?", *Streit*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2015, 51-63, s. 60.

¹³⁸ Fransa'da farklı seçimlerde uygulanan farklı seçim sistemleri için bkz. Rossignol/Fourtic, s. 3 vd.

¹³⁹ Butzer, s. 13.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ 17 Mayıs 2013 tarihli 2013-403 sayılı Yasa.

¹⁴² Laskowski, s. 61.

¹⁴³ Christian Steg, "Mehr Frauen braucht das Land – Wie ein Paritätsgesetz zur Gleichberechtigung in der Politik beiträgt", Sebastian Liebold vd. (editör), *Demokratie in unruhigen Zeiten: Festschrift für Eckhard Jesse*, Nomos, Baden-Baden, 2018, 345-354, s. 348 vd.

seçilecek sıra ve seçim bölgelerinden aday gösteren mevcut devlet başkanı Emmanuel Macron'un hareketi La République en Marche'ın seçim zaferlerinden ve mali yaptırımların daha katı hale getirilmesinden ardından Ulusal Meclis'teki kadın oranı bugün ilk defa Alman Parlamentosu'ndaki kadın oranını aşmaktadır.¹⁴⁴

4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: Cinsiyet Kotası ve Yaptırım Tartışması

Türkiye Cumhuriyeti'ne olan tarihsel ve hukuki yakınlığı nedeniyle çalışmanın bu bölümünde ayrıntılı olarak yer verilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) parlamentosu Cumhuriyet Meclisi, KKTC Anayasası md. 79 f. 1'e göre beş senede bir seçilir. Anayasa md. 79 f. 2'nin öngördüğü üzere seçim usulü 5/1976 sayılı Seçim ve Halkoylaması Yasası ile düzenlenmiştir. Milletvekili genel seçimleri öncesinde partilerdeki aday belirleme süreci ayrıca 49/2015 sayılı Siyasal Partiler Yasası'nca da 2015 yılında kabul edilen ve uygulama tecrübesi Türkiye'deki tartışma için faydalı olan cinsiyet kotası dahil bazı kurallara bağlanmıştır. Türkiye'deki siyasi konjonktür göz önünde bulundurulduğunda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kadınların sayısal temsilini artıracak böylesine etkili bir araca başvurulması dikkate ve incelenmeye değerdir. Yasanın 27. maddesinin 2. fıkrası uyarınca "siyasal partiler her bir seçim bölgesinde her cinsiyetten en az yüzde 30 oranında aday gösterirler". Yerel seçimler için de yüzde 30'luk cinsiyet kotası yürürlükte; yasanın 28. maddesinin 2. fıkrasına göre "siyasal partiler her yerel kuruluş seçiminde her cinsiyetten en az yüzde 30 oranında aday gösterirler". Yüksek Seçim Kurulu (KKTC YSK), cinsiyet kotasına uygun olmayan aday listelerinin iptal edilmesine karar verir.¹⁴⁵ Bu karar kesindir (YSK kararlarının kesinliği için bkz. Seçim ve Halkoylaması Yasası md. 149 f. 2, md. 167).¹⁴⁶ 2022 yılındaki yerel

¹⁴⁴ Ibid, s. 349.

¹⁴⁵ KKTC YSK'nın 14 Eylül 2018 tarihli 31/2018 sayılı Kararı (Demokrat Parti'nin iki seçim bölgesinde Siyasal Partiler Yasası'nda öngörülen yerel seçimler cinsiyet kotasına uymadığını tespiti ve aday listelerinin bu bölgelerde iptali).

¹⁴⁶ KKTC YSK'nın 15 Ekim 2018 tarihli 33/2018 sayılı Kararı (Yüksek Seçim Kurulu'na kararlarını tekrar gözden geçirmesi için müracaat edilemeyeceği).

seçimlerine giden aday belirleme sürecinde cinsiyet kotasına uyulmadığı gerekçesiyle Ulusal Birlik Partisi ve Cumhuriyetçi Türk Partisi dahil birçok partinin farklı bölgelerdeki aday listelerinin YSK tarafından üçe iki oyla iptal edilmesinin ardından,¹⁴⁷ “demokratik katılımcılığın tesis edilebilmesi amacıyla” Seçim ve Halkoylaması Yasası’nda geçici değişiklik yapılmış ve listeleri iptal edilen siyasal partilerin düzenlenmiş ve cinsiyet kotasına uygun hale getirilmiş listelerini bir sonraki güne kadar yeniden sunabilmeleri mümkün kılınmıştır.¹⁴⁸ Cinsiyet kotasına uyulmadığı için hak kaybına uğradığını savunan kadın veya erkek milletvekili aday adaylarının itirazlarını ilk önce aday belirlenmesinin gerçekleştiği anda huzurunda bulunan parti kuruluna, örneğin parti divan başkanlığına yapması gerekmektedir; aksi takdirde YSK’ya yapılan başvuruları reddedilir.¹⁴⁹

KKTC Yüksek Seçim Kurulu’nun cinsiyet kotasını katı bir biçimde uyguladığı ve aralarında siyaseten önemli partilerin de olduğu birçok partinin 2022 yerel seçimleri için verdiği aday listelerinin ancak son anda geçici yasa değişikliği yapılmasıyla kabul edilebildiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Yüksek Seçim Kurulu’nun, aday listelerini cinsiyet kotasına uygun şekilde hazırlamayan siyasal partilere karşı aday listesini tümünden reddetme gibi yaptırımlar uygulayıp uygulayamayacağı tartışma konusudur. Seçim ve Halkoylaması Yasası, genel ve yerel seçim cinsiyet kotalarına uyulmadığı takdirde Yüksek Seçim Kurulu’nca uygulanabilecek yaptırımlar hakkında herhangi bir norm içermemektedir. Yüksek Mahkeme üyesi Gülden Çiftçioğlu’na göre, KKTC YSK’nın bu sebepten herhangi bir yaptırım yetkisi bulunmamaktadır ve “cinsiyet kotasına uyulmaması durumunda dahi tüm siyasi partilere eşit fırsat verilerek (...) seçime katılımlarının sağlanması, temsili demokrasinin, ister iktidarda ister muhalefette olsun

¹⁴⁷ KKTC YSK’nın 29 Kasım 2022 tarihli 114/2022 sayılı Kararı.

¹⁴⁸ 30 Kasım 2022 tarihli 41/2022 sayılı Seçim ve Halkoylaması Geçici Kurallar Yasası.

¹⁴⁹ KKTC YSK’nın 23 Kasım 2017 tarihli 29/2017 sayılı Kararı (Ulusal Birlik Partisi’nin ön seçimini yürüten divan başkanlığına yapılması gereken itirazın yapılmadan YSK’ya başvuran aday adaylarının itirazının reddedilmesi).

siyasal hayatın vazgeçilmez öğeleri olan siyasi partiler aracılığı ile gerçekleşmesine hizmet edecektir".¹⁵⁰ Karşı oy kullanan bir başka mahkeme üyesi Tanju Öncül'e göre ise, yasa koyucu öngördüğü yaptırımları ilgili yasaya dahil edene kadar Yüksek Seçim Kurulu'nun yapacakları (sadece) "kotasına uygun şekilde aday listesi sunmayan partilerin adaylarının sayısının sınırlandırılmasından ibarettir".¹⁵¹

5. Diğer Örnekler

1993 yılında İtalyan yerel seçimleri için getirilen ve ilgili seçim bölgesinin nüfusuna göre yüzde 25 veya yüzde 33 olan cinsiyet kotasının Anayasa Mahkemesi'nce (Corte Costituzionale) anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmesinden sonra 2001 ve 2003 yıllarında anayasada değişiklik yapılmış ve parlamenter cinsiyet kotalarının uygulanması mümkün hale getirilmiştir. İtalya'da bugün Temsilciler Meclisi ve Senato seçimlerinde fermuar yöntemi uygulanmaktadır. Ayrıca, Temsilciler Meclisi seçimlerinde partilerin tek vekil çıkararak seçim bölgelerinde gösterdiği adayların en fazla yüzde 60'ının aynı cinsiyetten olabileceği öngörülmüştür.¹⁵² İspanya'da ise genel ve yerel seçimlerde uygulanan yüzde 40'lık cinsiyet kotası, Alman Anayasası'nda olduğu gibi toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik maddesine ek olarak (md. 9 f. 2) eşit oy hakkının da açıkça düzenlendiği (md. 23 f. 2) İspanya Anayasası'na aykırı bulunmamıştır.¹⁵³ Buna ek olarak, örneğin Belçika'da (yüzde 50'lik kota, yaptırım: aday listesinin reddi), Portekiz'de (yüzde 33'lük kota, yaptırım: hazine yardımının azaltılması) ve Yunanistan'da da (yüzde 33'lük kota, yaptırım: aday

¹⁵⁰ KKTC YSK'nın 29 Kasım 2022 tarihli 114/2022 sayılı Kararı, Gülden Çiftçioğlu Karşı Oyu; doğrudan alıntı: Resmi Gazete, Sayı: 277, 29 Kasım 2022, s. 2965.

¹⁵¹ Ibid, Tanju Öncül Karşı Oyu; doğrudan alıntı: Resmi Gazete, Sayı: 277, 29 Kasım 2022, s. 2967 vd. (Bu yaklaşımın da sonuç itibarıyla yaptırım işlevi göreceğini Tanju Öncül de karşı oy metninde kaydediyor.)

¹⁵² Klafki, s. 864; Mathias Möschel, "Gender Quotas in French and Italian Public Law: A Tale of Two Overlapping and Then Diverging Trajectories", *German Law Journal*, Cilt: 19, Sayı: 6, 1489-1518, s. 1491 vd., 1503 vd.

¹⁵³ Klafki, s. 867 vd.

listesinin reddi) parite yasalarının yürürlükte olduğu belirtilebilir.¹⁵⁴ Bu noktada da, eşitlik yasalarının tüm Avrupa ülkelerinde sadece siyaseten değil, anayasa hukuku açısından da tartışıldığı görülmektedir. Başta Fransa olmak üzere diğer ülkelere bakıldığında, cinsiyet kotalarının çağdaş devlet ve anayasa anlayışıyla uyumunun tartışma konusu olması Almanya'ya ya da Türkiye'ye özgü bir durum olmadığı ortaya çıkmaktadır.

D. Demokratik Devlet İlkesi Işığında Parlamenter Cinsiyet Kotası

I. Parlamenter Cinsiyet Kotası Demokratik Devlet İlkesinin Bir Emri Midir?

Parlamenter cinsiyet kotası uygulamasının demokratik devlet ilkesinin kaçınılmaz bir emri ve yasa koyucunun parite yasası çıkarmak zorunda olduğunu savunan görüş¹⁵⁵ ve inisiyatifler; erkeklerin aday listelerindeki üstünlüğünün ve bundan kaynaklanan kadınların parlamentolardaki azlığının, kadınların sorun ve taleplerinin meclis kürsüsünde yeterli derecede temsil edilmemesine, meclis kararları üzerinde etkili olamamasına¹⁵⁶ ve böylelikle demokrasinin meşruluğunun sorgulanmasına yol açtığına dikkat çekmektedir.¹⁵⁷ Yasama yetkisine sahip devlet organ(lar)ının yasa çıkarma noktasında

¹⁵⁴ Dünyadaki tüm parlamenter kadın kotalarını içeren veritabanı için bkz. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, *Gender Quotas Database*, erişim linki: <https://www.idea.int.developmentzone.co/data-tools/data/gender-quotas-database>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; parite yasalarının dünyadaki örneklerine dair daha ayrıntılı: Dündar Sezer, s. 95 vd.; Sitembölükbaşı, s. 16 vd.; ayrıca: Aldemir/Budak, s. 45 vd.

¹⁵⁵ Özellikle bkz. Laskowski, s. 56.

¹⁵⁶ Demokratik devlet ilkesinin gereksinimi olan tüm toplum gruplarının meclis kararlarının içeriğine etki edebilme şansı için bkz. *BVerfGE* 83, 60, s. 71 vd.

¹⁵⁷ Bavyera'nın başkenti Münih'te 2014 yılında kurulan "Aktionsbündnis Parité in den Parlamenten" inisiyatifinin argümanı, bkz. Bavyera Anayasa Mahkemesi'nin (VerfGH) 26 Mart 2018 tarihli Vf. 15-VII-16 sayılı Kararı, para. 19; ayrıca BVerfG, 15 Aralık 2020 tarihli 2 BvC 46/19 sayılı Kararı (Beschluss).

hiçbir hukuki yükümlülük altında olmadığı savunulduğu takdirde¹⁵⁸ böyle bir emir baştan söz konusu olamaz. Alman doktrininde yasamanın “sadece anayasal hakkın kısıtlanmasında çok ileriye gittiğinde (Übermaßverbot) değil, ayrıca temel hakkı korumak için yetersiz kaldığında (Untermaßverbot) da anayasayı ihlal” ettiği tanınmaktadır.¹⁵⁹ Devletin pozitif yükümlülükleri vardır. Türk Anayasa Mahkemesi de “yargısal içtihatların kanun önünde eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi için tek başına yeterli” olmadığını ve “insan haklarına saygılı devlet ilkesinin bir gereği olarak kadın haklarıyla ilgili eşitlik ilkesi bağlamında tartışma ve uyumsuzluk yaşanmayan bir düzenin gerçekleştirilmesinde devletin yasama ve yürütme organlarını dahil tüm organları ve idare makamlarının görevi” bulunduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰ Ancak, örneğin seçme ve seçilme hakkı¹⁶¹ gibi haklar başta olmak üzere anayasal içeriklerden (demokratik devlet ilkesi örneğin) türetilen yasa koyma zorunluluklarının kabul edilmesi parlamentonun özgürlüklerini gerektiğinden fazla daraltmamak ve yasama yetkisinin asliliğini gözetmek adına katı şartlara tabi olmalıdır.¹⁶² Parite yasalarının etkinliğinin tartışmalı olması bu şartların karşılanmamasına yol açmaktadır. Çünkü, zorunlu cinsiyet kotaları kadınların parlamentolardaki niceliksel temsili (descriptive representation, deskriptive Repräsentation) şüphesiz artırırken,¹⁶³ bunun niceliksel temsillerine (substantive representation, substanzielle Repräsentation)

¹⁵⁸ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 629 vd.; Özbudun, s. 212.

¹⁵⁹ Dieter Grimm (Kemal Başol/Eyüp Kaan Demirkıran), “Kanada ve Alman Anayasa Hukukunda Ölçülülük”, *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, 193-208, s. 203 (doğrudan alıntı).

¹⁶⁰ AYM, 22 Şubat 2023 tarihli Karar, E.: 2022/155, K.:2023/38, para. 40.

¹⁶¹ Alman Anayasa Mahkemesi, her vatandaşın devlete karşı dava edilebilir kapsamlı bir “demokrasi hakkının” olduğunu kabul eder: *BVerfGE* 123, 267, s. 330.

¹⁶² Bkz. *BVerfGE* 77, 170, s. 214 vd.

¹⁶³ Niceliksel (“standing for”) ile niteliksel (“acting for”) temsil arasındaki ayrım için bkz. Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley, 1967.

nasıl ve hangi seviyeden itibaren etki ettiği tartışmalıdır.¹⁶⁴ Bazı yazarlar kritik kitle olarak (critical mass, kritische Masse) yüzde 30'luk bir kadın oranına ulaşılan karar alma organlarında içeriklerin etkilendiğini savunmaktadır; diğerleri ise niceliksel ile niteliksel temsilin ilişkisini "komplike"¹⁶⁵ olarak betimlemekle yetinir ya da tamamen inkar eder.¹⁶⁶ Çünkü örneğin, "her ne kadar TBMM'de kadın milletvekillerinin sayısı dönemler bazında artış gösterse de, bu niceliksel artış, (kadın hak ve çıkarlarının kadın vekiller tarafından savunulacağını öngören) niteliksel temsile yeteri kadar yansımamıştır."¹⁶⁷ "Cinsiyet kotaları, niteliksel temsil için ne gerekli ne de yeter koşuldur".¹⁶⁸ Kadın vekillerin azlığı ve kadınların siyasal hayatta karşı karşıya kaldığı ve temeli itibariyle sosyolojik bir sorun olan cinsiyetçi ayrımcılıkla mücadele amacı için parite yasalarının en veya tek doğru aracın olup olmadığı keza tartışmalıdır.¹⁶⁹ Yasa koyucunun kadınların eşit siyasal katılımını sağlama yükümlülüğü kabul edilse bile, bunun başka önlemler değil,

¹⁶⁴ Birgit Sauer, "Only paradoxes to offer? Feministische Demokratie- und Repräsentationstheorie in der Postdemokratie", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2011, 125-138, s. 129.

¹⁶⁵ Sandra Brunsbach, "Machen Frauen den Unterschied? Parlamentarierinnen als Repräsentantinnen frauenspezifischer Interessen im Deutschen Bundestag", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 3-24.

¹⁶⁶ Kritik kitle teorisi (critical mass theory) için bkz. Drude Dahlerup, "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics", *Scandinavian Political Studies*, Cilt: 11, Sayı: 4, 1988, 275-298; ayrıca bkz. Değirmenci, s. 410 vd.

¹⁶⁷ Emel İlter/Alper Tolga Bulut, "Türk Siyasetinde Kadının Niteliksel Temsili: Meclis Faaliyetleri Üzerinden Sayısal Bir Analiz", *Siyasal: Journal of Political Sciences*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2020, 165-188, s. 185.

¹⁶⁸ Canan Aslan Akman, "Siyasete Feminist Bir Müdahale: Erkeklerin Dünyasında Cinsiyet Kotalarının Kurumsal Açmazlarına Yeniden Bakmak ve Dönüşümcü Etki İçin Paritenin Aciliyeti", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2023, 1107-1122, s. 1116.

¹⁶⁹ Parite yasalarına alternatif önlemler için bkz. Rixen, "Demokratieprinzip und Gleichberechtigungsgesetz: Verfassungsrechtliche Relationen", Marion Eckertz-Höfer/Margarete Schuler-Harms (editör), *Gleichberechtigung und Demokratie - Gleichberechtigung in der Demokratie: (Rechts-)Wissenschaftliche Annäherungen*, Nomos, Baden-Baden, 2019, 59-84.

parite yasaları yoluyla gerçekleşmesi gerektiğine dair kanaat getirilemediğinden böyle bir anayasal emir de görünmemektedir.

II. Parlamenter Cinsiyet Kotası Demokratik Devlet İlkesini Zedeler Mi?

Demokratik devlet ilkesinin parite yasalarının kabulünü emretmediği gösterilmiştir. Parite yasalarının demokratik devlet ilkesini ihlal edip etmediği sorusunu cevaplandırmak için ise çalışmanın bu bölümünde zorunlu cinsiyet kotasının Alman Anayasası'nın değiştirilmez maddelerine aykırı olduğu, cinsiyet kotalarının bir bütün olan milleti anayasaya aykırı biçimde farklı gruplara böldüğü, temsili demokrasinin kuramlarıyla çeliştiği ve siyasi partilerin özgürlüğüne ve eşitliğine aykırı olduğu iddialarına değinilecektir.

a) İnsan Onuru ve Alman Anayasası'nın Değiştirilmez Maddeleri

Alman Anayasası'nda yer alan demokrasi ilkesi (GG md. 20 f. 1 ve 2) her bireyin kendi kaderini tayin etme hakkına hizmet eden ve devletin tüm organlarının GG md. 1 f. 1 c. 2 uyarınca insan onuruna saygı gösterme ve onu koruma görevine de dayanan bir ilkedir. *Jörg Burmeister* ve *Holger Greve*, zorunlu cinsiyet kotası uygulamasının bireylerin kendi kaderini tayin etme hakkına insan onurunu ihlal edecek, yani GG md. 79 f. 3'e göre Alman Anayasası'nın değiştirilemez maddelerinden olan GG md. 1 f. 1 c. 2'yi zedeleyecek kadar derinden müdahale ettiğini savunur.¹⁷⁰ Bunun sonucu, yasa koyucunun anayasayı değiştirerek bile parite yasaları kabul edemeyeceğidir. Buna katılamaz. GG md. 38 f. 3'te yer alan seçim ilkeleri mutlak ayırım yasakları değildir.¹⁷¹ Seçim ilkeleri, işin doğası gereği yalnızca yasa koyucunun seçim yasalarında somutlaştırdığı seçim hakkının çerçevesinde gerçekleşebilir ve bu bağlamda seçim ilkelerinin belirli bir toplum grubu için kısıtlanması veya bir grubun temsiline zorlaştırılması amacıyla getirildiği saptanmayan her bir norm başlangıç

¹⁷⁰ Burmeister/Greve, s. 165 vd.; aynı yönde: Volk, s. 394.

¹⁷¹ BVerfGE 99, 1, s. 9; VerfGH Thüringen, 15 Temmuz 2020 tarihli Karar, VerfGH 2/20, Elke Heßelmann Karşı Oyu, s. 47.

noktası itibariyle anayasaya uygundur.¹⁷² Diğer yandan, Anayasa'nın değiştirilemez maddelerini sıralayıp tali kurucu iktidarı sınırlayan GG md. 79 f. 3'ün ihlal edildiği sonucuna bu kadar hızlı ulaşmak, ne demokratik çoğulculuğa ne anayasanın kalıcılığı ve istikrarına hizmet etmektedir.

b) Feodal Toplum Yapısına Geri Dönüş ve Toplumun Farklı Gruplara Bölünmesi

Alman Anayasası'nın sadece tek bir "halk" tanıdığı ve bu halka GG md. 116 f. 1 uyarınca özellikle tüm Alman vatandaşları dahil olduğu gibi, Türk Anayasası'nda da milletin bölünmez bütünlüğü çokça belirtilmektedir (bkz. AY Başlangıç kısmı, md. 3 f. 1 c. 1, md. 5, md. 14 f. 1, md. 26 f. 2, md. 28 f. 4 vs.). Buna göre; Georg Jellinek'in Üç Unsur Teorisi'nce (Drei-Elementen-Lehre) devlet adı verilen oluşumun üç unsurundan biri olan millet,¹⁷³ onu oluşturan tüm insanlarla birlikte dini, etnik, vb. gruplar arasında ayırım yapmaksızın aynı egemenliğe bağlıdır.¹⁷⁴ "Keza devlet yönetimine katılmak bakımından milleti oluşturan insanlar arasında bir ayırım yapılamaz."¹⁷⁵ Milletın bölünmez bütünlüğünün çağdaş egemenlik anlayışıyla yakın ilişkisi¹⁷⁶ göz önünde bulundurulduğunda, milleti oluşturan insan topluluğunun bir bölümünü belirli bir ortak niteliklerine dayanarak öne çıkarılmasında sorun görülebilir. Şöyle ki, parlamenter cinsiyet kotalarının kadın ve erkek toplum yarılarını birbirinden ayrı gördüğü, böylelikle demokratik egemenlik anlayışını terk ettiğini ve ayrı zümrelerden oluşan feodal toplum düzenine ve çağdaş parlamentoların öncüsü feodal vassal meclislere geri dönüş teşkil ettiğini savunan görüşler vardır.¹⁷⁷

¹⁷² Meyer, s. 1246.

¹⁷³ Bkz. Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 422 vd.

¹⁷⁴ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 144 vd.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Bkz. AYM, 14 Temmuz 1993 tarihli Karar, E.: 1992/1, K.:1993/1, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD)*, Sayı: 29, Cilt: 2, 924-1200, s. 1167.

¹⁷⁷ Kararlı bir şekilde: Monika Polzin, *Parité-Gesetz in Brandenburg – Kein Sieg für die Demokratie*, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/parite-gesetz-in-brandenburg-kein-sieg-fuer-die-demokratie>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; ayrıca örn. Burmeister/Greve, s. 171.

Cinsiyet kotalarının etkilerini erken modern çağın devlet düzenine benzetme çabası sadece her cinsiyetten insanların aynı seçime katılıp bir bütün olarak kabul edilmeye devam eden seçmenlerin cinsiyetlerine bakılmaksızın hem kadın hem erkek adaylar için oy kullanmaya devam edeceğinden (ayrı ayrı kadın erkek kamaraları oluşturulmayacağından¹⁷⁸) başarısız olmuyor.¹⁷⁹ Aynı zamanda, cinsiyet kotalarının toplumun tüm fertlerinin siyasal alana dahil olmasını ve her cinsiyetten insanın parlamentoda temsil edilmesini sağlayacağı için, toplum yarılarının birbiriyle zorunlu bir şekilde iletişim haline geçmesine yol açar, herhangi bir zümrenin ortaya çıkmasını engelleyici etkiye sahip olur. Kadın ve erkek “zümreler” birbiriyle karışıp yok olur. Cinsiyet kotasının toplum içindeki daha farklı kriterlere (örn. etnisiteye, göç geçmişine, dini inanca, sosyal statüye, mesleğe vs.) göre ortaya çıkacak başka gruplar için de kota taleplerinin yükselmesini katalize edeceği korkusu¹⁸⁰ da temelsizdir. Kadınlar, dünya üzerindeki neredeyse her toplumun kalıcı şekilde yaklaşık yarısını oluşturdukları ve nitelikleri bakımından (sosyoekonomik, etnik, siyasi vs. olarak) erkek nüfus kadar heterojen, zengin, çok yönlü oldukları için¹⁸¹ yukarıda örneklendirilmiş yapay toplumsal gruplarla karşılaştırılmaz.¹⁸² Kadın-erkek ayrımının doğal bir farklılığa göre meydana çıkmış olması ve kendi başlarına hiçbir yönü eksik olmayacak bir millet olabilecek şartlara sahip kadın nüfuslarının heterojenliği, cinsiyet kotalarının (ve

¹⁷⁸ Hedef şaşırın böylesi bir öneri için bkz. Birgit Laubach, “Die Frau als Citoyenne – Für eine Frauen- und eine Männerkammer”, *Feministische Studien*, Cilt: 9, Sayı: extra 1, 1991, 75-79.

¹⁷⁹ Aynı görüşte: Hans Meyer, “Verbietet das Grundgesetz eine paritätische Frauenquote bei Listenwahlen zu Parlamenten?”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 38, Sayı: 17, 2019, 1245-1250, s. 1249; Christoph Möllers, “Krise der demokratischen Repräsentation vor Gericht: zu den Parité-Urteilen der Landesverfassungsgerichte in Thüringen und Brandenburg”, *Juristenzeitung*, Cilt: 79, Sayı: 7, 2021, 338-347, s. 347; Dündar Sezer, s. 100.

¹⁸⁰ Bu görüş için bkz. Burmeister/Greve, s. 171 vd.; Butzer, s. 16.

¹⁸¹ Bu, bir kadının cinsiyetine özgü deneyim ve taleplere sahip olabileceği önermesiyle çelişmez.

¹⁸² Ayrıca bkz. Dündar Sezer, s. 102; Möllers, s. 346 vd.

ama sadece cinsiyet kotalarının) üniter toplum anlayışını zorlamadan seçim yarışlarındaki kadın-erkek eşitliğini tesis edebilmesine yol açar.

c) Temsili Demokrasinin Kuramlarına Aykırılık

Çalışmaya konu iki anayasanın da öngördüğü demokrasi modeli (doğrudan demokrasiye ait ögeler içerseler bile) temsili demokrasidir.¹⁸³ Temsili demokrasilerde hem elverişsiz olması¹⁸⁴ hem demokratik kararlara eşit ve adil katılımın bu şekilde sağlanamaması¹⁸⁵ sebebiyle siyasi kararlar tüm vatandaşların (örneğin bir meydanda toplanmalarıyla) doğrudan ve bizzati katılımıyla alınmaz, seçme hakkına sahip vatandaşlar halkın egemenliğini devretmek suretiyle temsilcilerini seçer ve onların üzerinden temsil organı olan parlamentonun çalışmalarına yön verir. Temsili demokrasinin teorisine göre parlamentonun temsil edebileceği, başından belli olan mutlak ve uyulması gereken bir halk iradesi yoktur;¹⁸⁶ milletvekilleri parlamentoda somut konular üzerinde bireysel fikirlerin üzerinde duran yeni iradeler oluşturmak ve çoğunluklar bulmakla görevlendirilmiştir.¹⁸⁷ Parlamentonun çoğunluk oyuyla uzlaştığı irade, içeriği bağlamında herhangi bir onaya gerek olmaksızın halk iradesinin ifadesidir (monist temsil teorisi).¹⁸⁸ Tüm vekillerin özgür biçimde parlamenter

¹⁸³ GG md. 20 f. 2 c. 2: "Halk, egemenliğini, seçimler ve oylamalar aracılığıyla ve yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donanmış özel organlar eliyle kullanır"; AY md. 6 f. 2: "Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır" (yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin hangi organlara bırakıldığı AY md. 7, 8 ve 9'ca düzenlenir).

¹⁸⁴ Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Ekin, Bursa, 2. bası, Mart 2020, s. 739; Oliver Lepsius, "Die erkenntnistheoretische Notwendigkeit des Parlamentarismus", Martin Bertschi vd. (editör), *Demokratie und Freiheit*, Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, 1999, 123-180, s. 164 vd.

¹⁸⁵ Ernst-Wolfgang Böckenförde, "§ 34: Demokratische Willensbildung und Repräsentation", Josef Isensee ve Paul Kirchhof (editör), *Handbuch des Staatsrechts*, Cilt III, C.F. Müller, Heidelberg, 3. bası, 2005, 31-53, s. 32.

¹⁸⁶ Gernot Sydow/Fabian Wittreck, *Deutsches und Europäisches Verfassungsrecht*, Cilt I, C.H. Beck, München, 3. bası, 2022, s. 104.

¹⁸⁷ Ibid, s. 104 vd.

¹⁸⁸ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 745 vd.

müzakerelere katılabilmeleri ve bireyler üstü, parlamentonun tümünü bağlayan bir iradenin gelişimine katkıda bulunabilmeleri için hiçbir emre bağlı olmamaları önkoşuldur (emredici vekalet yasağı, freies statt imperatives Mandat).¹⁸⁹ GG md. 38 f. 1 c. 2'nin öngördüğü üzere milletvekilleri "kendilerine verilen temsil yetkisi ve talimatlarla bağlı olmayıp yalnız vicdanlarına karşı sorumludurlar"; belirli bir seçim çevresi, siyasi hareketi veya toplumsal kesimi değil, "seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler", AY md. 80.¹⁹⁰ Parite yasalarının kadınların niceliksel temsilini artırma amacının temsili demokrasinin çağdaş vekillik ve temsil anlayışına aykırı olduğunu ve zorunlu cinsiyet kotasının temsili demokrasinin tanımına düzenleme getiren bir anayasa değişikliği yapılmadan yasa yoluyla getirilemeyeceğini savunan görüşler¹⁹¹ Almanya'da hala çoğunluktadır. Bavyera Anayasa Mahkemesi de bu anlayışa katılmıştır.¹⁹² Bu anlayışa göre, kadınların adaylığının kadın olmaları sebebiyle teşvik edilmesi çağdaş temsil kuramlarının vatandaşların belirli toplumsal kümelere mensup birey olmaktan çıkarılıp demokratik temsilin birer nesnesi olarak kabul edilme şartına aykırıdır.

Çalışmaya konu iki anayasanın metinleri temsili demokrasinin nitelikleri hakkında ayrıntılar içermemektedir. Parlamentonun yasama yetkisi ise aslidir; yasa koyucu bir konu hakkında düzenleme yapmak için anayasanın veya başka bir metnin ön iznine tabi değildir.¹⁹³ Zaten anayasalar yasama işlemlerinin ne zaman yasal olduğunu değil, anayasanın kurduğu çerçeve düzene hangi durumlarda aykırı olduğunu tanımlar;¹⁹⁴ dolayısıyla, anayasanın yasaklamadığı her içerik yasa koyucunun karar yelpazesinde yer almaktadır.¹⁹⁵ Ne Alman

¹⁸⁹ Ibid, s. 754 vd.

¹⁹⁰ Bkz. Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 752 vd.

¹⁹¹ Örn. Morlok/Hobusch.

¹⁹² Bavyera Anayasa Mahkemesi, 26 Mart 2018 tarihli Vf. 15-VII-16 sayılı Kararı, para. 112.

¹⁹³ Bkz. Özbudun, s. 211 vd.

¹⁹⁴ Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, Duncker und Humblot, Berlin, 2. bası, 1981, s. 402.

¹⁹⁵ Ayrıca bkz. Yalçın, s. 23 vd.

Anayasası'nın ne de Türk Anayasası'nın metninde monist temsil teorisinin ne kadar katı uygulanacağı ve demokrasiyi zenginleştirme gayesi taşıyan farklı anlayışlarla harmanlanıp harmanlanamayacağı ile ilgili bir tasarrufta bulunulmuştur.¹⁹⁶

Bu nedenle; Almanya ve Türkiye'deki temsili demokrasilerin demokrasinin çoğulcu (plüralist) yanını vurgulayan bir anlayışıyla¹⁹⁷ meşru ve geniş kitlelerce kabul gören parlamenter iradelerin ortaya çıkmasını sağlamak için, Alman Anayasa Mahkemesi'nin de meşru amaç olarak gördüğü,¹⁹⁸ toplumda mevcut olabildiğince fazla değer ve görüşlerin parlamenter müzakerelere yansımaya yasa yoluyla katkıda bulunmakta sakınca görülmemelidir. Çünkü, toplumsal çoksesliliğin istediği ilgiyi demokrasinin kurgusuna rahatsızlık veren bir faktör olarak değil, devletin siyasi yapısının odak noktası olarak görmek gerekir.¹⁹⁹ Parlamentolardaki kadın oranının artırılmasının, kadınların yaşadığı örneğin iş gücüne katılımının önündeki engeller veya kadına şiddet olayları gibi sorunların meclis gündemine daha sık yansıtacağı varsayımı ile parite yasalarının parlamenter karar alma sürecini daha çoğulcu, yasama görevinin yanında "devletin kamuya açık kürsüsü"²⁰⁰ olan parlamentoyu daha zengin hale getirmesi beklenebilir.²⁰¹ Temsili

¹⁹⁶ Almanya için aynı yönde: Michaela Hailbronner/Ruth Rubio Marin, *Parität in Deutschland und Europa*, 2020, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/paritaet-in-deutschland-und-europa>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023; Klafki, s. 864; Meyer, s. 1250.

¹⁹⁷ Bkz. Wapler, s. 10 vd.

¹⁹⁸ BVerfGE 95, 408, s. 420: „Anliegen weitgehender integrativer Repräsentanz“.

¹⁹⁹ Horst Dreier, "Das Problem der Volkssouveränität", Pirmin Stekeler-Weithofer ve Benno Zabel (editör), *Philosophie der Republik*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018, 37-56, s. 42.

²⁰⁰ Michael Brenner, "§ 44: Das Prinzip Parlamentarismus im demokratischen Staat", Josef Isensee ve Paul Kirchhof (editör), *Handbuch des Staatsrechts*, Cilt III, C.F. Müller, Heidelberg, 3. bası, 2005, 477-519, s. 502.

²⁰¹ Kadınların niceliksel temsili ile niteliksel temsili arasındaki ilişkinin tartışmalı olması bunu değiştirmez. Yasa koyucu yasama görevini icra ederken yasalarının olası etkileri ile ilgili sürekli varsayımlardan yola çıkar, belirsizlikleri siyasi pozisyon olarak aşar (bkz. Shu-Perng Hwang, "Die Begründung der gesetzgeberischen Einschätzungsspielräume aus den

demokrasi, milletvekillerinin kişiliklerine şekil veren her türlü siyasal, kültürel vb. bağlarını vekil seçildikten sonra inkar etmesini istemez.²⁰² Parlamenter deliberasyonu mümkün kılan zaten bu farklılıklardır.²⁰³ Millet, temsil vekaletini vekillere tek tek değil, parlamenterlerin bütününe verdiği (kolektif vekalet ilkesi)²⁰⁴ ve parlamentonun ortak iradesi vekillerin farklı katkılarından sonra ve bunların üstünde ortaya çıktığı için vekillerin farklılıklarını vurgulamakta bir sakınca görülmemelidir. Belirtilmelidir ki, parite yasalarının arkasında kadın vekillerin kadınlara özgü belirli siyasi fikirleri savunmaları gerektiği fikri yatmaz. Kadınlar siyasal açıdan erkekler kadar heterojendir. Kadın vekiller talimatlarla bağlı olmayıp yalnız vicdanlarına karşı sorumlu olmaya devam eder ama kadınlara özgü sorunları dillendirmelerinin olasılığı erkek vekillere göre daha yüksektir.²⁰⁵ Demokrasinin çoksesliliğini ve toplumsal kabulünü artırma amacıyla hareket eden yasa koyucunun²⁰⁶ bu varsayımdan yola çıkması temsili demokrasinin kuramlarına aykırı değildir.²⁰⁷

d) Siyasi Partilerin Özgürlüğüne ve Eşitliğine Aykırılık

Siyasi partiler aynı kota oranına uymak zorunda olsa ve böylelikle şekli olarak tüm partiler eşit şekilde etkilenecek olsa da, (aktif)

Grenzen der verfassungsgerichtlichen Rechtsanwendung", *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Cilt: 92, Sayı: 1, 2009, 31-48, s. 48; Marius Rabe, *Grundrechte und Erkenntnis*, Nomos, Baden-Baden, 1998, s. 53).

²⁰² Dreier, s. 53.

²⁰³ Ibid; Rita Süßmuth vd., *Es gibt keinen Besitzstandsschutz im Wahlrecht*, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/es-gibt-keinen-besitzstandsschutz-im-wahlrecht>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

²⁰⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, s. 753 vd.

²⁰⁵ Benzer yönde: Brandenburg Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 2020 tarihli Karar, VerfGH 9/19, Karşı Tarafın (Brandenburg Eyalet Parlamentosu) Mütalaası, para. 53.

²⁰⁶ Bkz. Hermann Pünder, "Wahlrecht und Parlamentsrecht als Gelingensbedingungen repräsentativer Demokratie", *Veröffentlichungen der Deutschen Staatsrechtslehrervereinigung*, Cilt: 72, 2013, 191-267, s. 210.

²⁰⁷ Farklı görüşte: Brandenburg Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 2020 tarihli Karar, VerfGH 9/19, para. 140.

üye sayısı ve örgütlenme açısından daha zayıf ve üyelerinin cinsiyet dağılımı dengesiz olan küçük partiler parite yasalarından daha olumsuz etkilenecektir. Fermuar yöntemine uygun aday listeleri oluşturmak onlar için daha zahmetli olacağından küçük partiler siyasi rekabette dezavantajlı bir duruma düşecek, aday listelerini doldurmakta muhtemelen zorlanacak veya listelerini seçim bölgesindeki vekil sayısına göre doldurmayarak kısa tutacaklardır.²⁰⁸ Bu durum siyasi partilerin eşitliğini sınırlamaktadır. Partilerin adaylarını istedikleri cinsiyetten seçemeyecek olmaları da siyasi partilerin özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Parite yasaları siyasi partilerin özgürlüğünü ve eşitliğini ölçülü oldukları sürece anayasal biçimde kısıtlayabilecektir.²⁰⁹ Bunun için yasa koyucu örneğin geçiş hükümlerine, geçici hükümlere, kotadan yapılacak istisnalara başvurabilir. Yasa koyucuya seçim sistemiyle ilgili geniş bir karar alanı bırakan Türk Anayasa Mahkemesi'ne göre bir "durum, büyük partilerle küçük partiler arasında eşitsizlik yaratmaktaysa da Anayasa, seçim sisteminin belirlenmesini yasa koyucuya bıraktığından bu konudaki tercihinin karışık uygunluk denetimi sınırlarını aşmaktadır".²¹⁰ Çünkü, "yasa koyucu, seçimler konusundaki anayasal ilkelere uymak koşuluyla, uygun gördüğü sistemi benimseyebilir".²¹¹

Yasa koyucunun siyasi partilerin faaliyet alanını düzenlemesinde, kadınların siyasal haklarına gelince, başta demokratik devlet ilkesi ve Atatürk ilke, inkılapları ve medeniyetçiliği (çağdaşlaşması) olmak üzere anayasaya uygun hareket ettiği ve partiler arası demokratik rekabeti ölçsüz bir biçimde kısıtlamadığı sürece sakınca görülmemelidir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de seçim listelerinde kadınlara prensip olarak yer vermek istemeyen başvuru aşırı muhafazakar partinin kota uygulamasına tabi

²⁰⁸ Örn. Brandenburg Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 2020 tarihli Karar, VerfGH 9/19, para. 177 vd.; Burmeister/Greve, s. 159; Butzer, s. 18; Morlok/Hobusch, s. 16.

²⁰⁹ Yalçın, s. 26.

²¹⁰ AYM, 22 Mart 1987 tarihli Karar, E.: 1986/17, K.: 1987/11, AMKD, Sayı: 23, 208-243, s. 225.

²¹¹ Ibid.

tutulmasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı bulmamıştır.²¹² Aksine, kadınların siyasal hayata katılımını dini gerekçelerle reddeden partinin tutumunu Sözleşme'nin ve Sözleşme'ye taraf devletlerin temel değerleri ve demokrasi anlayışıyla çeliştiğini belirtmiştir.²¹³

E. Seçim İlkeleri Işığında Parlamenter Cinsiyet Kotası

GG md. 38 f. 1 c. 2 uyarınca “milletvekilleri genel, doğrudan, serbest, eşit ve gizli oyla seçilirler”. AY md. 67 f. 2 de “seçimler[in] serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre” yapılmasını öngörür. Seçim ilkeleri partilerin milletvekili adaylarını tespiti süreci için de geçerlidir (bkz. Siyasi Partiler Yasası md. 37 f. 1).²¹⁴ Bir görüşe göre, seçilme hakkına sahip olup milletvekili aday olmak isteyen parti üyelerinin cinsiyetlerine göre aday liste sıralarının sadece yarısına talip olabilmeleri seçilme hakkının eşitliği ilkesini sınırlandırır.²¹⁵ Bir diğer görüşe göre ise parti üyelerinin seçilme hakkı (aday belirleme sürecine dahil olma hakkı) belirli bir liste sırasına adaylık koyma hakkını içermez, herkesin aday liste sıralarının yarısına başvurabilmesi seçim eşitliğini zedelemeyiz.²¹⁶ Parite yasalarının seçimin serbestliğini sınırladığını işaret eden kararlar ve görüşler devletin aday listelerinin nasıl oluşacağını empoze ettiğini ve seçimlerin içeriğine müdahale oluşturduğunu savunur.²¹⁷ Ancak, yasa koyucu parite

²¹² AİHM, 10 Temmuz 2012 tarihli Kararı, Başvuru No. 58369/10 (Staatkundig Gereformeerde Partij v. Hollanda).

²¹³ Ibid, para. 69 vd.; eleştirel bir yaklaşım için bkz. Jaco van den Brink/Hans-Martien ten Napel, “The Dutch Political Reformed Party (SGP) and Passive Female Suffrage: A Comparison of Three High Court Judgments From the Viewpoint of Democratic Theory”, *Utrecht Journal of International and European Law*, Cilt: 29, Sayı: 77, 2013, 29-41.

²¹⁴ Almanya: *BVerfGE* 11, 266, s. 272; Türkiye: Siyasi Partiler Yasası md. 37 f. 1: “Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde (...) yapabilirler”.

²¹⁵ Thüringen Anayasa Mahkemesi, 15 Temmuz 2020 tarihli Karar, *VerfGH* 2/20, s. 30; *Burmeister/Greve*, s. 157; *Morlok/Hobusch*, s. 15.

²¹⁶ *Klafki*, s. 858; *Meyer*, s. 1246.

²¹⁷ Bavyera Anayasa Mahkemesi, 26 Mart 2018 tarihli Vf. 15-VII-16 sayılı Kararı, para. 138 vd.; Brandenburg Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 2020 tarihli *VerfG*

yasalarıyla partilerin seçim kampanyalarında ve meclis gruplarında belirli içeriklere yer vermesini sağlamaz; politik olarak erkekler kadar heterojen olan kadın nüfusunun spesifik deneyim ve taleplerinin meclis kürsüsüne taşınmasını amaçlar, kadın milletvekilleri belirli siyasi sınırlamalara tabi olmaksızın yalnız vicdanlarına karşı sorumlu olmaya devam ederler.²¹⁸

Hem Alman Anayasa Mahkemesi hem de Türk Anayasa Mahkemesi yasama erkine seçim sistemini yasa yoluyla somut hale getirilmesi için geniş bir takdir hakkı tanır.²¹⁹ Çünkü, “eğer Anayasa koyucu, belli ve değişmez bir sistemi öngörmüş olsaydı, böylesine önemli bir konuyu Anayasada buyurucu bir hükümlerle açıklardı”.²²⁰ “Serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarından ayrılmamak şartıyla kanun koyucunun meclislerden herhangi biri için uygun gördüğü seçim sistemi Anayasa’nın da makbulüdür.”²²¹ “Kanun koyucu ülkenin siyasi ve sosyal koşullarına, gerçeklerine ve yararlarına uygun göreceği bir seçim sistemini tayin etmek hakkını haizdir.”²²² Bu anlayışa göre, seçim ilkelerine açık bir biçimde aykırı olmayan ve belirli toplumsal grupların seçme-seçilme hakkını kasten sınırlandırmayan (seçim mühendisliğine soyunulmadığı müddetçe) her seçim sistemi düzenlemesi anayasaya uygun olarak

9/19 sayılı Karar, para. 137; Thüringen Anayasa Mahkemesi, 15 Temmuz 2020 tarihli Karar, VerfGH 2/20, s. 28; Wolfgang Hecker, “Verfassungsgerichtliche Entscheidungen zu Landesparitätsgesetzen”, *Neue Juristische Wochenschrift*, Cilt: 73, Sayı: 49, 2020, 3563-3566, s. 3564; von Ungern-Sternberg, s. 533.

²¹⁸ Ayrıca bkz. Yalçın, s. 24.

²¹⁹ Almanya için bkz. *BVerfGE* 131, 316, s. 335.

²²⁰ AYM, 1 Mart 1984 tarihli Karar, E.: 1984/2, K.: 1984/2, *AMKD*, Sayı: 20, 161-254, s. 184.

²²¹ AYM, 13 Ocak 1966 tarihli Karar, E.: 1964/26, K.: 1966/1, *AMKD*, Cilt: 4, 19-39, s. 28.

²²² AYM, 1 Mart 1984 tarihli Karar, E.: 1984/2, K.: 1984/2, *AMKD*, Sayı: 20, 161-254, s. 184.

görülmalıdır. Özellikle 1982 yılından sonra oluşan Türk anayasa pratiğine²²³ en iyi uyan anlayış da budur.

F. Eşitlik İlkesi Işığında Parlamenter Cinsiyet Kotası

Parite yasalarının genel eşitlik ilkesini veya genel eşitlik hakkını (ayrımcılık yasağını)²²⁴ (GG md. 3 f. 1, AY md. 10 f. 1) ihlal ettiğini savunan görüşler ve kararlar²²⁵ maddi (substantive equality, materielles Gleichheitsverständnis) değil, şekli bir eşitlik anlayışı (formal equality, formelles Gleichheitsverständnis) ortaya koymaktadır.²²⁶ Buna göre, anayasal eşitlik ilkesi cinsiyete dayalı herhangi bir yasal farklılaştırmaya karşı durmaktadır.²²⁷ Eşitlik ilkesi bir hiyerarşi oluşturma yasağı olarak anlaşıldığı takdirde ise, devletin insanlar arasında cinsiyet temelinde yaptığı bir ayrımın dezavantajlı bir hiyerarşi oluşturup oluşturumamasına bakılır.²²⁸ Bu anlayışa göre parite yasaları, tam da kadınları siyasi alanda olumsuz etkileyen hiyerarşilerleri yıkmayı amaçladıkları için erkeklere karşı eşitsiz muamele teşkil etmez.

Farklı eşitlik anlayışlarına ilişkin tartışma, anayasanın toplumsal hayatta zaten mevcut olan kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesini, kadın ve erkeklerin fiili eşitliğinin devletçe tesis edilmesini öngördüğü ülkelerde önemini yitirmektedir. Almanya ve Türkiye bu ülkelerdendir. Alman Anayasası md. 3 f. 2 uyarınca “erkek ve kadınlar eşit haklara

²²³ Bkz. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 507; Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında “seçim sistemi mühendisliği” yaptığı yönde bir eleştiri için bkz. Hüseyin Özcan, “Anayasa Mahkemesi'nin TBMM'nin Seçim Sistemi Tercihindeki Rolü”, Havva Karagöz ve Atagün Mert Kejanlıoğlu (editör), *Seçim, Demokrasi ve Seçim Sistemleri Sempozyumu*, On İki Levha, İstanbul, 2019, 153-166.

²²⁴ Türkiye’de eşitlik ilkesinin hukuki mahiyeti tartışmalıyken (Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 154 vd.), Almanya’da eşitlik haklarından bahsedilir.

²²⁵ Örn. Thüringen Anayasa Mahkemesi, 15 Temmuz 2020 tarihli Karar, VerfGH 2/20, s. 37 vd.; Morlok/Hobusch, s. 284; von Ungern-Sternberg, s. 532.

²²⁶ Dündar Sezer, s. 98.

²²⁷ Örn. BVerfGE 85, 191, s. 206 (GG md. 3 f. 2 c. 1 bağlamında).

²²⁸ Örn. Susanne Baer, *Würde oder Gleichheit?*, Nomos, Baden-Baden, 1995, s. 237 vd.

sahiptirler. Devlet, kadın ve erkeklerin eşitliğinin gerçekten sağlanmasını özendirir ve varılan dezavantajların giderilmesi için çaba gösterir".²²⁹ Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında 2004 yılında yapılan değişiklikle Türk Anayasası'na dahil edilen md. 10 f. 2'ye göre ise "kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yasama geçmesini sağlamakla yükümlüdür." 2010 yılında eklenen ve fıkrayı güçlendirici nitelikte olan cümleye göre de "bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz". "Fıkra kullanılarak 'eşitliğin yasama geçirilmesi' ifadesinden yola çıkarak, gerçek hayatta böyle bir eşitlik yoksa, devletin kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yaparak bu eşitliği fillen sağlaması gerektiği söylenebilir".²³⁰ Türk Anayasa Mahkemesi'nin sık sık maddi eşitlik anlayışına atıfta bulunmasından²³¹ ve pozitif ayrımcılık uygulamalarını dolaylı olarak anayasal ilan etmiş olmasından²³² ne eşitlik ilkesinin ne ayrımcılık yasağının Türkiye'de yasalaşacak bir parite yasağının önünde duracağı

²²⁹ GG md. 3 f. 2 c. 2'nin siyasal alanda uygulanıp uygulanmayacağı tartışmalıdır. Alman Anayasası'na 1994 yılında dahil edilen bu normun maddi eşitlik anlayışını benimseyip, kadın ve erkekleri farklı muameleye tabi tutan düzenlemeler için dayanak oluşturup oluşturmadığı yine tartışmalıdır. Çünkü, bir görüşe göre toplumsal hayattaki cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmeyi amaçlayan düzenlemeler de kadın ve erkeklere eşit şekilde uygulanmalıdır, bir başka deyişle pozitif ayrımcılığın ve somut bir kota içeren uygulamaların önü açılmamıştır (örn. Morlok/Hobusch, s. 284). Ayrıntılı: Yalçın, s. 27 vd.

²³⁰ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 249 (doğrudan alıntı); Özbudun, s. 156 vd.; Özdemir, s. 102 vd.

²³¹ Özdemir, s. 66 vd.; bkz. AYM, 22 Ekim 1996 tarihli Karar, E.: 1996/10, K.: 1996/40: "Ekonomik güçsüzlük, eğitimsizlik ve gelenekler, kadının toplumda zaman zaman yasalarla özel olarak korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu tür koruma önlemleri, kadınlar için bir ayrıcalık amacına değil, tam tersine, uzun yılların eşitsizlik yaratan olumsuz birikimlerini azaltmak ve önlemek amacına yöneliktir".

²³² Bertil Emrah Oder, "Eşitlik İlkesi ve Temel Hakların Norm Alanlarının Somutlaşması Bakımından Evli Kadının Soyadı", Tufan Öğüz ve İlhan Helvacı (editör), *Anayasa Mahkemesinin Medeni Hukuka İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi Sempozyumu*, On İki Levha, İstanbul, 2013, 1-18, s. 11.

anlaşılmalıdır.²³³ Nitekim, Anayasa Mahkemesi 22 Şubat 2023 tarihli kararında²³⁴ 2004 Anayasa değişikliğinin gerekçesinde “cinsiyet temelinde ayrımcılığı yasaklayan uluslararası sözleşmelere işaret edildiğinin ve söz konusu değişiklikte yeterli ölçüde temsil edilemeyen cinsiyet lehine belirli avantajlar sağlayan önlemlerin sürdürülmesinin veya kabul edilmesinin eşitlik ilkesine aykırı olmayacağını (öngörüldüğünün)” altını çizmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin pozitif ayrımcılık uygulamalarının anayasal hale getirilmiş olmasını karar konusu maddenin iptali için argüman olarak kullandığı görülmektedir.²³⁵ Çünkü, Mahkeme’ye göre “böylelikle anayasa koyucunun eşitlik ilkesinin eşler arasındaki görünümüne verdiği önem açık bir şekilde ortaya konulmuştur”.²³⁶

G. Sonuç

Kota uygulamalarının temsili demokrasinin ve parlamentarizmin kuramlarıyla bağdaştırılıp bağdaştırılamayacağı tartışması Almanya’ya özgü değildir. Parite yasalarının yürürlükte olduğu her ülkede tarihin bir noktasında böyle tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Tartışma, zaman geçtikçe Türkiye’de de yoğunlaşacak ve somut yasa teklifleri üzerinden devam edecektir. Almanya nezdinde ise zorunlu cinsiyet kotasının anayasallığının bu kadar geç tartışılması ve bununla birlikte anayasal olmadığı yönündeki fikrin (özellikle anayasa mahkemelerinin kararlarında) hala baskın olması başta Alman doktrini dışındaki görüşler için dikkat çekici ve şaşırtıcıdır.²³⁷

Çalışmada, milletvekili seçimlerinde zorunlu cinsiyet kotası uygulamasının yasa koyucu uygulamayı ölçülü şekillendirdiği müddetçe ne Alman Anayasası’na ne de Türk Anayasası’na aykırı

²³³ Daha temkinli bir yaklaşım için bkz. Kasım Akbaş/İlker Gökhan Şen, “Türkiye’de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Hukuk Fakültesi Özel Sayısı, 2013, 165-189, s. 178.

²³⁴ Kadının evlenmeden önceki soyadını evlendikten sonra tek başına kullanamamasını öngören Türk Medeni Kanunu md. 187’nin iptali.

²³⁵ AYM, 22 Şubat 2023 tarihli Karar, E.: 2022/155, K.:2023/38, para. 33.

²³⁶ Ibid, para. 34.

²³⁷ Bkz. Hailbronner/Rubio Marin.

olacağı gösterilmiştir. Zorunlu parlamenter cinsiyet kotalarının ölçülülüğünü tayin eden etkenler olarak kotanın yüksekliği, kota uygulamasından yapılacak istisnalar, özellikle küçük partiler için öngörülen geçiş hükümleri, geçici hükümlerin kullanımı, yaptırımların katılığı ve kotanın zaruri hallerde uygulanmayacağı veya farklı şekilde uygulanacağını öngören maddelerin varlığı sıralanabilir.

Yasa koyucunun görevi zorunlu cinsiyet kotalarının avantaj ve dezavantajlarını tartmak ve uygulanıp uygulanmayacağı konusunda siyasi bir görüş oluşturmaktır. Ortadadır ki, bir uygulamanın anayasaya aykırı olmaması, getirilmesinin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmemektedir. Keza, Alman Anayasası'nın ve Türk Anayasası'nın temsili demokrasi tanımlarından, cinsiyet kotası uygulama yönünde yasa koyucuya emir verildiği söylenemeyeceği çalışmada özellikle saptanmıştır. Cinsiyet kotalarının aleyhine ve lehine birçok argüman geliştirilmiştir.²³⁸ Hangilerini onaylayıp hangilerini reddedeceği ve kotaların etkili olması için hangi yöntemlere başvuracağı²³⁹, yasa koyucunun tasarrufu olacaktır. Çalışmada varılan temel sonuç şudur ki, anayasalar zorunlu parlamenter cinsiyet kotası konusunda yasa koyucunun özgür tasarrufunun önünde durmamaktadır.

Son olarak ise hatırlatılır ki, bugün itibariyle ne Almanya'da ne Türkiye'de kadın milletvekili oranının etkili önlemler alınmadan istenilen, meclis kararlarının meşruluğunu destekleyecek ve toplumda kabul görmesini teşvik edecek seviyelere kendiliğinden yükselmesi olası gözükmemektedir. Kadınların karar alma mekanizmalarına yetersiz seviyede dahil olduğu demokrasiler, eksiktir.

²³⁸ Bunların kapsamlı özeti: Dündar Sezer, s. 70 vd.; Sitembölükbaşı, s. 27 vd.; Steg; parite yasalarına karşı siyasi argümanlar için bkz. Rixen; genel olarak pozitif ayrımcılık uygulamalarının lehinde ve aleyhinde görüşler için bkz. Akbaş/Şen.

²³⁹ Bkz. Dündar Sezer, s. 106 vd.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Peer-Review: Externes Peer-Review-Verfahren.

Interessenkonflikt: Der/die Autorinnen unterliegt/unterliegen keinem Interessenkonflikt.

Finanzielle Unterstützung: Der/die Autorinnen erklärt/en, dass diese Studie keine finanzielle Unterstützung erhalten hat.

ZUSAMMENFASSUNG

Männlich geprägte Parteistrukturen, vorherrschende Geschlechterstereotype und sozialstrukturelle Ungleichheiten gehören zu den Ursachen einer strukturellen Benachteiligung von Frauen in der deutschen wie türkischen Politik, die durch Mehrheitswahlelemente verstärkt werden. Sie hat sowohl im Bundestag, allen deutschen Landesparlamenten als auch der Großen Nationalversammlung der Türkei eine Unterrepräsentanz weiblicher Mandatsträgerinnen zur Folge.

Als Reaktion auf diese Unterrepräsentanz von Frauen in Parlamenten wird in Deutschland und der Türkei vorgeschlagen, ein ausgeglichenes Geschlechterverhältnis durch Paritätsgesetze zu bewirken. Diese Paritätsgesetze verpflichten politische Parteien dazu, ihre Wahllisten zu einem bestimmten Anteil, zumeist jeweils zur Hälfte mit Männern und Frauen zu besetzen. Paritätsgesetze existieren in etlichen Staaten und unterscheiden sich zum Teil stark. Kommen Wahllisten zum Einsatz, können Parteien dazu verpflichtet werden, jeweils abwechselnd eine Frau und einen Mann auf ihrer Liste aufzustellen (Reißverschlussprinzip) oder einen bestimmten Anteil je eines Kandidatenblocks mit Frauen zu besetzen (Blockbildung). Bei Direktwahlen können Parteien entweder in vergrößerten Wahlkreisen dazu angehalten werden, je einen Mann und eine Frau, die beide zugleich gewählt werden sollen, pro Wahlkreis zu nominieren (Tandem), oder aber die Größe der Wahlkreise bleibt unangetastet, die Parteien müssen dennoch je Wahlkreis zwei Personen verschiedenen Geschlechts nominieren, sodass es an den Wählern liegt, ob sie dem männlichen oder dem weiblichen Wahlvorschlag einer Partei folgen (Mehrpersonenliste).

Erste Paritätsgesetze in Thüringen und Brandenburg wurden durch die dortigen Landesverfassungsgerichte für verfassungswidrig erklärt. Ein Gesetzentwurf der Republikanischen Volkspartei (CHP) wurde im türkischen Parlament abgelehnt. Ein vergleichender Blick offenbart, dass die Diskussion um die Kompatibilität starrer Geschlechterquoten mit einer liberalen Demokratie keine deutsche Eigenheit ist. Überraschend insbesondere für ausländische Beobachter ist aber, dass sie jedenfalls in Deutschland so spät geführt und dort auch noch von einer ablehnenden Meinung dominiert wird.

Weder gebietet noch verbietet das Demokratieprinzip der deutschen und türkischen Verfassungen die Verabschiedung eines Paritätsgesetzes. Vielmehr

entspricht es dem Bild der Verfassung als bloße Rahmenordnung, dass es dem Gesetzgeber gestattet ist, die im Grundgesetz und der türkischen Verfassung nicht näher bestimmten Einzelheiten der repräsentativen Demokratie durch Gesetz auszugestalten, selbstredend ohne sie faktisch abzuschaffen. Dabei genügt es, die weiterhin als monistisch verstandene Repräsentation mit einem pluralistischen Verständnis anzureichern. Da es mitunter nachvollziehbare politische Argumente dafür gibt, dass Paritätsregelungen die Qualität der parlamentarischen Deliberation und Demokratie steigern könnten, kommt das Demokratieprinzip selbst als Beeinträchtigungen anderer Verfassungsgüter rechtfertigender Verfassungsinhalt in Betracht. Denn es genügt, dass die Optimierung der Demokratie ein legitimer Zweck von Verfassungsrang ist. Die freie Entscheidung darüber, ob er den Argumenten pro Parité folgt, liegt bei dem Gesetzgeber, dessen Entscheidungsspielraum sowohl durch das deutsche Bundesverfassungsgericht als auch das Verfassungsgericht der Türkei immer wieder zu Recht unterstrichen wird. Das türkische Verfassungsgericht hat den Spielraum des Gesetzgebers insbesondere im Bereich der Wahlsystemgestaltung betont und bislang von einer vertieften Prüfung wahlrechtlicher Regelungen abgesehen.

Es kann nicht geleugnet werden, dass Paritätsgesetze in einem gewissen Konflikt mit einem streng formellen Verständnis der Wahlgrundsätze und der Gleichheitsrechte beziehungsweise des türkischen Gleichheitsprinzips stehen. Ob man Parité als mit dem Gleichheitsgedanken vereinbar ansieht, hängt maßgeblich davon ab, ob man ein formelles oder materielles Gleichheitsverständnis vertritt. Doch nicht nur existieren mit Art. 3 Abs. 2 Satz 2 GG und Art. 10 Abs. 2 Satz 2 und 3 der türkischen Verfassung Bestimmungen, die den Staat dazu verpflichten, darauf hinzuwirken, die faktische Ungleichheit der Geschlechter in der Gesellschaft zu überwinden. Insbesondere das türkische Verfassungsgericht hat in der Vergangenheit mehrfach angedeutet, seinen Entscheidungen ein materiell geprägtes Gleichheitsverständnis zu Grunde zu legen.

Paritätsgesetze sind, eine verhältnismäßige Ausgestaltung vorausgesetzt, weder verfassungs- noch verfassungsidentitätswidrig. Zu denken ist an Stellschrauben wie die Höhe der Quote, Ausnahmetatbestände, Übergangsregelungen, zeitliche Geltungsbegrenzungen, die Art der Sanktion sowie Härtefallklauseln für Einzelfälle.

KAYNAKÇA

- ABELS Gabriele/CRESS Anne, "Vom Kampf ums Frauenwahlrecht zur Parité", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 50, Sayı: 1, 2019, 167-186.
- AKBAŞ Kasım/ŞEN İlker Gökhan, "Türkiye'de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Hukuk Fakültesi Özel Sayısı, 2013, 165-189.
- AKŞİN Sina, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 2, 1977, 31-46.
- ALDEMİR Ceray/BUDAK Canan, "Cam Tavanı Kırmak: Parlamentoda Cinsiyet Kotası", *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt: 16, Sayı: 61, 2018, 37-64.
- ARIKAN Gülay, "Ataerkillik Kavramıyla İlgili Sosyolojik Tartışmalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1-2, 1997, 1-24.
- ASLAN AKMAN Canan, "Siyasete Feminist Bir Müdahale: Erkeklerin Dünyasında Cinsiyet Kotalarının Kurumsal Açmazlarına Yeniden Bakmak ve Dönüşümcü Etki İçin Paritenin Aciliyeti", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 3, 2023, 1107-1122.
- Avrupa Birliği Komisyonu, 2022 Türkiye Raporu, SWD(2022) 333 nihai, gayriresmi tercüme, Ekim 2022.
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Siyasete ve Kamuda Karar Verme Mekanizmalarına Kadınların ve Erkeklerin Dengeli Katılımı Konulu Tavsiye, Rec(2003)3, Mart 2003.
- BAER Susanne, *Würde oder Gleichheit?*, Nomos, Baden-Baden, 1995.
- BERKTAY Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis, İstanbul, 1996.
- BERKTAY Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, İstanbul, 3. bası, 2010.

BILL Gisela, "Listenquotierung bei Kommunalwahlen – ein Muss für tatsächliche Demokratie!", *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 17, Sayı: 3, 2014, 111-112.

Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türölü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Komitesi, 23 sayılı "Siyasi ve Kamu Hayatı" konulu Genel Tavsiye, 1997.

BORNEMAN Ernest, *Das Patriarchat*, Fischer, Frankfurt am Main, 1979.

BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang, *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, Duncker und Humblot, Berlin, 2. bası, 1981.

BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang, "§ 34: Demokratische Willensbildung und Repräsentation", Josef Isensee ve Paul Kirchhof (editör), *Handbuch des Staatsrechts*, Cilt III, C.F. Müller, Heidelberg, 3. bası, 2005, 31-53.

BRENNER Michael, "§ 44: Das Prinzip Parlamentarismus im demokratischen Staat", Josef Isensee/Paul Kirchhof (editör), *Handbuch des Staatsrechts*, Cilt III, C.F. Müller, Heidelberg, 3. bası, 2005, 477-519.

BROSIUS-GERSDORF Frauke, "Auf dem Tandem ins Parlament – Zu Sinn und Unsinn von Quoten für Wahlen", *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2019, 57-60.

BRUNSBACH Sandra, "Machen Frauen den Unterschied? Parlamentarierinnen als Repräsentantinnen frauenspezifischer Interessen im Deutschen Bundestag", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 3-24.

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı), *Vierter Atlas zur Gleichstellung von Frauen und Männern in Deutschland*, Berlin, 2. bası, Temmuz 2020.

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı), *Mütter des Grundgesetzes*, Berlin, 14. bası, Eylül 2022.

Bundeszentrale für politische Bildung (Siyasi Eğitim Federal Merkezi), *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Türkische Textausgabe (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası Türkçe Tercümesi)*, Berlin, Eylül 2020.

BURMEISTER Jörg/GREVE Holger, "Parité-Gesetz und Demokratieprinzip: Verfassungsauftrag oder Identitätsverstoß?", *Zeitschrift für Gesetzgebung*, Cilt: 34, Sayı: 2, 2019, 154-173.

BUTZER Hermann, "Verfassungsfragen einer Paritégesetzgebung auf Bundes- und Landesebene", *Niedersächsische Verwaltungsblätter*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2019, 10-20.

CANKURTARAN Özlem/KELEBEK KÜÇÜKARSLAN Görkem, "Toplumsal Cinsiyete Dair Kavramlar", Aksu Bora ve Şengül İnce (editör), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, 8-22.

ÇAKIR Serpil, *Erkek Kulübünde Siyaset*, Sel, İstanbul, 2019.

DAHLERUP Drude, "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics", *Scandinavian Political Studies*, Cilt: 11, Sayı: 4, 1988, 275-298.

DAVIDSON-SCHMICH Louise/KÜRSCHNER Isabelle, "Stößt die Frauenquote an ihre Grenzen? Eine Untersuchung der Bundestagswahl 2019", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 25-34.

DEĞİRMENCİ Nigar, "Türkiye'de Kadının Siyasal Temsil Sorunu Üzerine Bir İnceleme", *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2022, 409-430.

DIETRICH Heinz, "Der Beruf der Frau zur Rechtsprechung", *Deutsche Juristen-Zeitung*, Cilt: 38, 1933, sütun 1255-1259.

DOĞRU Derya, "Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanması ve Siyasal Temsilde Karşılaşılan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2023, 247-293.

- DREIER Horst, "Das Problem der Volkssouveränität", Pirmin Stekeler-Weithofer/Benno Zabel (editör), *Philosophie der Republik*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018, 37-56.
- DÜNDAR SEZER Tijen, "Parlamento Seçimlerinde Cinsiyet Kotaları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 159, 2022, 51-122.
- ECKES Thomas, "Geschlechterstereotype: Von Rollen, Identitäten und Vorurteilen", Ruth Becker/Beate Kortendieck (editör), *Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung*, Springer VS, Wiesbaden, 2. bası, 2008, 178-189.
- EFENDİOĞLU Şafak, "Kadınlara Yönelik Pozitif Ayrımcılık Bağlamında Seçim Kotası", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, 285-308.
- ERDOĞAN Didem, "Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, 59-74.
- FRIEHE Matthias, "Wir sind ein Volk – Die landesverfassungsrechtliche Rechtsprechung zur Parité", *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 40, Sayı: 1-2, 2021, 39-43.
- FUCHS Gesine, "Politische Partizipation von Frauen in Deutschland", Beate Hoecker (editör), *Politische Partizipation zwischen Konvention und Protest*, Verlag Barbara Budrich, Leverkusen, 2006, 235-260.
- GEPPERT Kerstin, "Parité-Gesetzentwürfe in den Bundesländern", *Zeitschrift des Deutschen Juristinnenbundes*, Cilt: 22, Sayı: 3, 2019, 119-121.
- GLOßNER Anna, *Paritätsgesetze und repräsentative Demokratie*, Nomos, Baden-Baden, 2022.
- GÖKÇİMEN Semra, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, 2008, 5-59.
- GÖZLER Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin, Bursa, 3. bası, Ocak 2019.
- GÖZLER Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt I, Ekin, Bursa, 2. bası, Mart 2020.

GÖZLER ÇAMUR Elif, "Anayasa Yapımında Kadınlar: Katılım, Talepler ve Tamamlanmamış Bir Süreçten Deneyimler", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 260-287.

GRIMM Dieter, "Recht und Politik", *Juristische Schulung*, Cilt: 9, Sayı: 11, 1969, 501-510.

GRIMM Dieter (çeviri: Kemal Başol/Eyüp Kaan Demirkıran), "Kanada ve Alman Anayasa Hukukunda Ölçülülük", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, 193-208.

GÜVEYİ Ümit, "Türkiye'de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 137, 2018, 37-66.

HANİOĞLU M. Şükrü, "The Second Constitutional Period, 1908–1918", Reşat Kasaba (editör), *The Cambridge History of Turkey, Volume 4: Turkey in the Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 62-111.

HÄHNCHEN Susanne/BERENBRINK Kathrin, "Von Scherzfragen, hübschen Larven und männerzerfleischenden Bestien", *Neue Juristische Wochenschrift*, Cilt: 71, Sayı: 46, 2018, 3363-3367.

HECKER Wolfgang, "Verfassungsgerichtliche Entscheidungen zu Landesparitätsgesetzen", *Neue Juristische Wochenschrift*, Cilt: 73, Sayı: 49, 2020, 3563-3566.

HILDEGARD Arminius/HARNISCH Johannes W., *Skizzen und Stimmungen aus dem Weimar der Nationalversammlung*, Verlag August Scherl, Berlin, 1919.

HOECKER Beate, "Politische Repräsentation von Frauen in den Mitgliedstaaten der Europäischen Union im Vergleich", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2011, 50-65.

HOFMANN-GÖTTIG Joachim, *Emanzipation mit dem Stimmzettel*, Neue Gesellschaft, Bonn, 1986.

- HWANG Perng, "Die Begründung der gesetzgeberischen Einschätzungsspielräume aus den Grenzen der verfassungsgerichtlichen Rechtsanwendung", *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Cilt: 92, Sayı: 1, 2009, 31-48.
- İLTER Emel/BULUT Alper Tolga, "Türk Siyasetinde Kadının Niteliksel Temsili: Meclis Faaliyetleri Üzerinden Sayısal Bir Analiz", *Siyasal: Journal of Political Sciences*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2020, 165-188.
- JÜRGENSEN Sven/ORLOWSKI Frederik, "Informalität im Verfahren der Kandidatenaufstellung – Eine Untersuchung anhand der innerparteilichen Auswahl von Wahlkreisbewerbern", *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 72, Sayı: 4, 2019, 141-150.
- Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), *Eşit Temsil İçin Cinsiyet Kotası: Erkek Demokrasiden Gerçek Demokrasiye*, İstanbul, 2005.
- KARAMAN Ebru, *Eşitlik İlkesi Çerçevesinde Siyasi Partilerde Kadın Kotası*, On İki Levha, İstanbul, 2016.
- KESER Ahmet/ÇELİK Mazlum/ERCAN Esra, "Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili ve Toplumsal Cinsiyet", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 76, Sayı: 1, 2021, 191-229.
- KLAFKI Anita, "Parität – Der deutsche Diskurs im globalen Kontext", *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 73, Sayı: 19, 2020, 856-866.
- KLETZING Uta/LUKOSCHAT Helga, *Engagiert vor Ort – Wege und Erfahrungen von Kommunalpolitikerinnen*, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (Aile, Yaşlılar, Kadınlar ve Gençlik Bakanlığı), Berlin, Kasım 2010.
- KLINKSIEK Dorothee, *Die Frau im NS-Staat*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1982.
- KOCABIÇAK Ece, "İstanbul Sözleşmesi'nden Çekilme Kararı Bağlamında Türkiye'de Patriyarkal Devlet", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 42-70.

KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2. bası, 1991.

KÜRSCHNER Isabelle, "Frauen in den Parteien", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Sayı: 50/2009, 16-21.

LASKOWSKI Silke Ruth, "Wann bekommt Deutschland ein Parité-Gesetz?", *Streit*, Cilt: 33, Sayı: 2, 2015, 51-63.

LAUBACH Birgit, "Die Frau als Citoyenne – Für eine Frauen- und eine Männerkammer", *Feministische Studien*, Cilt: 9, Sayı: extra 1, 1991, 75-79.

LEPSIUS Oliver, "Die erkenntnistheoretische Notwendigkeit des Parlamentarismus", Martin Bertschi et al. (editör), *Demokratie und Freiheit*, Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, 1999, 123-180.

LERNER Gerda, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, 1987.

LEWIS Bernard (çeviri: Mine Yazıcı), *Tanzimat ve Sosyal Eşitlik*, *Belleten*, Cilt: 62, Sayı: 234, 1998, 577-588.

LÖBE Paul, *Erinnerungen eines Reichstagspräsidenten*, Arani, Berlin-Grunewald, 1951.

LUHMANN Niklas, *Systemtheorie der Gesellschaft*, Suhrkamp, Berlin, 2017.

MEYER Hans, "Verbietet das Grundgesetz eine paritätische Frauenquote bei Listenwahlen zu Parlamenten?", *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 38, Sayı: 17, 2019, 1245-1250.

MORLOK Martin/HOBUSCH Alexander, "Ade parité? – Zur Verfassungswidrigkeit verpflichtender Quotenregelungen bei Landeslisten", *Die Öffentliche Verwaltung*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2019, 14-20.

MÖLLERS Christoph, "Krise der demokratischen Repräsentation vor Gericht: zu den Parité-Urteilen der Landesverfassungsgerichte in Thüringen und Brandenburg", *Juristenzeitung*, Cilt: 79, Sayı: 7, 2021, 338-347.

- MÖSCHEL Mathias, "Gender Quotas in French and Italian Public Law: A Tale of Two Overlapping and Then Diverging Trajectories", *German Law Journal*, Cilt: 19, Sayı: 6, 1489-1518.
- NIEDERMAYER Oskar, "Parteimitgliedschaften im Jahre 2021", *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, Cilt: 53, Sayı: 2, 2022, 382-408.
- ODER Bertil Emrah, "Eşitlik İlkesi ve Temel Hakların Norm Alanlarının Somutlaşması Bakımından Evli Kadının Soyadı", Tufan Öğüz ve İlhan Helvacı (editör), *Anayasa Mahkemesinin Medeni Hukuka İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi Sempozyumu*, On İki Levha, İstanbul, 2013, 1-18.
- ÖZBUDUN Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin, Ankara, 19. bası, 2019.
- ÖZDEMİR Sinem Servet, *Kadın Hakları Bağlamında Türkiye'de Pozitif Ayrımcılık İlkesi*, On İki Levha, İstanbul, 2019, s. 110-139.
- ÖZCAN Hüseyin, "Anayasa Mahkemesi'nin TBMM'nin Seçim Sistemi Tercihindeki Rolü", Havva Karagöz ve Atagün Mert Kejanlıoğlu (editör), *Seçim, Demokrasi ve Seçim Sistemleri Sempozyumu*, On İki Levha, İstanbul, 2019, 153-166.
- ÖZKAYA DUMAN Olcay, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yüzüncü Yılında Tek ve Çok Partili Dönemde Kadın Temsiliyetinin Karşılaştırmalı Analizi (1935-1960)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 67, 2020, 369-401.
- PATEMAN Carole, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, Stanford, 2018.
- PITKIN Hanna Fenichel, *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley, 1967.
- PÜNDER Hermann, "Wahlrecht und Parlamentsrecht als Gelingenbedingungen repräsentativer Demokratie", *Veröffentlichungen der Deutschen Staatsrechtslehrervereinigung*, Cilt: 72, 2013, 191-267.

- QUAMBUSCH Erwin, "Die Benachteiligung der Frau durch Gleichstellung", *Der Öffentliche Dienst*, Cilt: 49, Sayı: 2, 1993, 193-204.
- RABE Marius, *Grundrechte und Erkenntnis*, Nomos, Baden-Baden, 1998.
- RIXEN Stephan, "Demokratieprinzip und Gleichberechtigungsgebot: Verfassungsrechtliche Relationen", Marion Eckertz-Höfer ve Margarete Schuler-Harms (editör), *Gleichberechtigung und Demokratie - Gleichberechtigung in der Demokratie: (Rechts-)Wissenschaftliche Annäherungen*, Nomos, Baden-Baden, 2019, 59-84.
- RODRIGUEZ RUIZ Blanca/RUBIO MARIN Ruth, "The gender of representation: On democracy, equality, and parity", *International Journal of Constitutional Law*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2008, 287-316.
- ROSENBUSCH Ute, *Der Weg zum Frauenwahlrecht in Deutschland*, Nomos, Baden-Baden, 1998.
- RÖHNER Cara, *Ungleichheit und Verfassung*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist, 2019.
- SANCAR Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim, İstanbul, 3. bası, 2014
- SANCAR Serpil, "Kadın Hakları Siyaseti: Siyasetin Eril Karakterini Değiştirmek", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 447-466.
- SAUER Birgit, "Only paradoxes to offer? Feministische Demokratie- und Repräsentationstheorie in der Postdemokratie", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2011, 125-138.
- SEZER Ayten, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 42, 1998, 889-905.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, "Kadınların Siyasal Hayata Etkin Katılımının Bir Aracı Olarak Seçimlerde Kota Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2007, 13-36.

- STEG Christian, "Mehr Frauen braucht das Land – Wie ein Paritätsgesetz zur Gleichberechtigung in der Politik beiträgt", Sebastian Liebold vd. (editör), *Demokratie in unruhigen Zeiten: Festschrift für Eckhard Jesse*, Nomos, Baden-Baden, 2018, 345-354.
- SUCU Şadiye/KESER Ahmet, "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Tehdidini Ulusal ve Uluslararası Bağlamda Güvenlikleştirme Girişimleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2022, 727-756.
- SUDHÖLTER Kristine, "Elisabeth Seibert, Eine der vier Mütter des Grundgesetzes", Margarete Fabricius-Brand, Sabine Berghahn ve Kristine Sudhölter (editör), *Juristinnen – Berichte, Fakten, Interviews*, Elefanten Press, Batı Berlin, 1982, 187-190.
- SYDOW Gernot/WITTRECK Fabian, *Deutsches und Europäisches Verfassungsrecht*, Cilt I, C.H. Beck, München, 3. bası, 2022.
- TOKSÖZ Gülay vd., *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Raporu 2021-2022*, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği, Ankara, Temmuz 2022.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *2022 Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri*, Ankara, Mart 2023.
- TÜRKOĞLU ÜSTÜN Kamile, "Kamu Hizmetine Girişte ve Yükselmede Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Özel Sayı, 2017, 93-124.
- UYGUR Gülriz/ÖZDEMİR Nadire, "Giriş", Gülriz Uygur/Nadire Özdemir (editör), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Seçkin, Ankara, 2. bası, 2019, 7-16.
- ÜÇOK Coşkun/MUMCU Ahmet/BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan, Ankara, 18. bası, 2016.
- VAN DEN BRINK Jaco/TEN NAPEL Hans-Martien, "The Dutch Political Reformed Party (SGP) and Passive Female Suffrage: A Comparison of Three High Court Judgments From the Viewpoint

of Democratic Theory”, *Utrecht Journal of International and European Law*, Cilt: 29, Sayı: 77, 2013, 29-41.

VATANDAŞ Celalettin, “Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 35, 2007, 29-69.

Verhandlungen der verfassungsgebenden Deutschen Nationalversammlung, *Stenographische Berichte*, Cilt: 326, Norddeutsche Buchdruckerei und Verlags-Anstalt, Berlin, 1920.

VOLK Laura, *Paritätisches Wahlrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2022.

VON UNGERN-STERMBERG Antje, “Parité-Gesetzgebung auf dem Prüfstand des Verfassungsrechts”, *Juristenzeitung*, Cilt: 74, Sayı: 11, 2019, 525-534.

WAPLER Friederike, *Die Crux mit der Quote – Paritätsgesetze und demokratische Repräsentation*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin, 2019.

WIECHMANN Elke, “Politische Repräsentanz und Geschlecht: Political Gender Gap”, Beate Kortendiek, Birgit Riegraf ve Katja Sabisch (editör), *Handbuch Interdisziplinäre Geschlechterforschung*, Springer VS, Wiesbaden, 2019, 1245-1256.

WIELAND Joachim, “Bindungen und Spielräume des Parteienverfassungsrechts für die Herstellung von Parität”, Marion Eckertz-Höfer ve Margarete Schuler-Harms (editör), *Gleichberechtigung und Demokratie – Gleichberechtigung in der Demokratie: (Rechts-)Wissenschaftliche Annäherungen*, Nomos, Baden-Baden, 2019, 147-160.

YALÇIN Kubilay, “Paritätsgesetze – Die verfassungsrechtliche Zulässigkeit der verpflichtenden Quotierung von Wahllisten nach Geschlecht”, *Göttinger Rechtszeitschrift*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2022, 19-28.

YILDIRIM Senem/UÇARAY MANGITLI Burcu, “Parlamento, Temsil ve Kurumsal Maskülenizm: Kadın Milletvekillerinin TBMM İhtisas Komisyonlarındaki Rollerini”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1, 2023, 222-259.

ZIMMERMANN Andreas, "Gleichheit und politische Repräsentation von Frauen – Anmerkung zur Entscheidung des Conseil Constitutionnel", *Europäische Grundrechte-Zeitschrift*, Cilt: 27, Sayı: 14-16, 2000, 431-436.

Kararlar

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht), 12 Temmuz 1960 tarihli 2 BvR 373/60, 442/60 sayılı Karar, *BVerfGE* (*Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*), Sayı: 11, s. 266.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 29 Ekim 1987 tarihli 2 BvR 624/83, 2 BvR 1080/83, 2 BvR 2029/83 sayılı Karar, *BVerfGE*, Sayı: 77, s. 170.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi , 26 Haziran 1990 tarihli 2 BvF 3/89 sayılı Karar (Ausländerwahlrecht II), *BVerfGE*, Sayı: 83, s. 60.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 28 Ocak 1992 tarihli 1 BvR 1025/82, 1 BvL 16/83, 10/91 sayılı Karar (Nachtarbeitsverbot), *BVerfGE*, Sayı: 85, s. 191.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 9 Nisan 1992 tarihli 2 BvE 2/89 sayılı Karar (Parteienfinanzierung II), *BVerfGE*, Sayı: 85, s. 264.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 19 Nisan 1997 tarihli 2 BvC 3/96 sayılı Karar (Grundmandatsklausel), *BVerfGE*, Sayı: 95, s. 408.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 30 Haziran 2009 tarihli 2 BvE 2/08, 2 BvE 5/08, 2 BvR 1010/08, 2 BvR 1022/08, 2 BvR 1259/08, 2 BvR 182/09 sayılı Karar (Lissabon), *BVerfGE*, Sayı: 123, s. 267.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 4 Kasım 2009 tarihli 1 BvR 2150/08 sayılı Karar (Wunsiedel-Beschluss), *BVerfGE*, Sayı: 124, s. 300.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 25 Temmuz 2012 tarihli 2 BvF 3/11, 2 BvR 2670/11, 2 BvE 9/11 sayılı Karar, *BVerfGE*, Sayı: 131, s. 316.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 15 Aralık 2020 tarihli 2 BvC 46/19 sayılı Karar.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 10 Temmuz 2012 tarihli Karar, Başvuru No. 58369/10 (Staatkundig Gereformeerde Partij v. Hollanda).

Bavyera Anayasa Mahkemesi (Bayerischer Verfassungsgerichtshof), 26 Mart 2018 tarihli 15-VII-16 sayılı Karar.

Brandenburg Anayasa Mahkemesi (Verfassungsgericht des Landes Brandenburg), 23 Ekim 2020 tarihli VerfG 9/19 sayılı Karar.

Brandenburg Anayasa Mahkemesi, 23 Ekim 2020 tarihli VerfG 55/19 sayılı Karar.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 23 Kasım 2017 tarihli 29/2017 sayılı Kararı.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 14 Eylül 2018 tarihli 31/2018 sayılı Karar.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 15 Ekim 2018 tarihli 33/2018 sayılı Karar.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu, 29 Kasım 2022 tarihli 114/2022 sayılı Kararı.

Rheinland-Pfalz Anayasa Mahkemesi (Verfassungsgerichtshof Rheinland-Pfalz), 13 Haziran 2014 tarihli VGH N 14/14 ve VGH B 16/14 sayılı Kararlar, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Cilt: 33, Sayı: 19, 2014, s. 1319.

Thüringen Anayasa Mahkemesi (Thüringer Verfassungsgerichtshof), 15 Temmuz 2020 tarihli VerfGH 2/20 sayılı Karar.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 13 Ocak 1966 tarihli, E. 1964/26, K. 1966/1 sayılı Karar, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD)*, Cilt: 4, 19-39.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 1 Mart 1984 tarihli E. 1984/2, K.1984/2 sayılı Karar, *AMKD*, Sayı: 20, 161-254.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 22 Mart 1987 tarihli E. 1986/17, K. 1987/11 sayılı Karar, *AMKD*, Sayı: 23, 208-243.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 14 Temmuz 1993 tarihli E. 1992/1 K. 1993/1 sayılı Karar, *AMKD*, Sayı: 29, Cilt: 2, 924-1200.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 22 Ekim 1996 tarihli E. 1996/10, K. 1996/40 sayılı Karar.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 22 Şubat 2023 tarihli E. 2022/155 K. 2023/38 sayılı Karar.

İnternet Kaynakları

Ben Seçerim, *Türkiye Geneli Kadın Temsiliyeti*, erişim linki: <https://bensecerim.org/kadin-temsiliyeti>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Bündnis 90/Die Grünen, *Bundestagswahlprogramm 2021*, Haziran 2021, erişim linki: https://cms.gruene.de/uploads/documents/Wahlprogramm-DIE-GRUENEN-Bundestagswahl-2021_barrierefrei.pdf, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

CENGİZ Bengi R./DOĞAN Gülşen/KARABAĞ Gülçin, *Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı: Siyasal Hayatta Karşılaşılan Engeller ve Deneyimler*, İstanbul Politik Araştırma Enstitüsü, Kasım 2021, erişim linki: <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2021-009-turkiyede-kadinin-siyasete-katilimi--engeller-ve-deneyimler-1.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Deutscher Bundestag, *Wahlrechtsreform zur Verkleinerung des Bundestages beschlossen*, 17 Mart 2023, erişim linki: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2023/kw11-de-bundeswahlgesetz-937896>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

DÖRR Beate/POIROT Annick/ILG Laura, *Frauen in den Länderparlamenten*, Mayıs 2023, erişim linki: <https://www.lpb-bw.de/frauenanteil-laenderparlamenten#c8378>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Die Linke, *Wahlprogramm zur Bundestagswahl 2021*, Haziran 2021, erişim linki: <https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen/2021/>

Wahlprogramm/DIE_LINKE_Wahlprogramm_zur_Bundestagswahl_2021.pdf, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Eşitlik İçin Kadın Platformu (EŞİK), *Kesinleşen Milletvekili Aday Listelerine Göre, Yeni Meclis'te 33 İlden Kadın Vekil Olmayacak!*, 20 Nisan 2023, erişim linki: <https://esik.org.tr/kategori/basin-aciklamalari/74104/kesinlesen-milletvekili-aday-listelerine-gore-yeni-meclis-te-33-ilden-kadin-vekil-olmayacak>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Bas fordert weitere Wahlrechtsreform*, 18 Mart 2023, erişim linki: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/bundestag-baerbel-bas-fordert-weitere-wahlrechtsreform-18758924.html>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

HAILBRONNER Michaela/RUBIO MARIN Ruth, *Parität in Deutschland und Europa*, 2020, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/paritaet-in-deutschland-und-europa>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), *Gender Quotas Database*, erişim linki: <https://www.idea.int.developmentzone.co/data-tools/data/gender-quotas-database>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Inter-Parliamentary Union (IPU), *Monthly ranking of women in national parliaments*, erişim linki: <https://data.ipu.org/women-ranking>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Initiative Parität jetzt, *Weil Demokratie uns alle braucht*, erişim linki: <https://paritaetjetzt.de>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), *2009 Yerel Seçim Kampanyası*, erişim linki: <https://ka-der.org.tr/2009-yerel-secim-kampanyasi>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), *Vizyon Misyon ve Değerlerimiz*, erişim linki: <https://ka-der.org.tr/vizyon-misyon-ve-değerlerimiz>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Kazete, *MHP'nin Ka.Der hakkında açtığı dava tümüyle reddedildi*, 8 Ocak 2009, erişim linki: <https://www.kazete.com.tr/mhp-nin-kader->

hakkında-actigi-dava-tumuyle-reddedildi, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

POLZIN Monika, *Parité-Gesetz in Brandenburg – Kein Sieg für die Demokratie*, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/parite-gesetz-in-brandenburg-kein-sieg-fuer-die-demokratie>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

ROSSIGNOL Laurence/FOURTIC Yseline, *Politische Parität in Frankreich*, Şubat 2020, erişim linki: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/paris/15991.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Sozialdemokratische Partei Deutschlands, *Das Zukunftsprogramm*, 9 Mayıs 2021, erişim linki: <https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Programm/SPD-Zukunftsprogramm.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

SÜSSMUTH Rita vd., *Es gibt keinen Besitzstandsschutz im Wahlrecht*, erişim linki: <https://verfassungsblog.de/es-gibt-keinen-besitzstandsschutz-im-wahlrecht>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 2972 Sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Teklifi*, erişim linki: <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D27/Y4/T2/WebOnergeMetni/70315c65-caa4-45af-bae2-5d1d3f4e7343.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *28. Dönem Milletvekilleri Sandalye Dağılımı, Cinsiyete Göre Dağılımı*, erişim linki: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistiklerle Kadın, 2022*, erişim linki: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>, son erişim tarihi: 15 Eylül 2023.

VON WÜRZEN Barbara, *Traditionelle Rollenverteilung in Corona-Krise belastet die Frauen*, Bertelsmann-Stiftung, Aralık 2020, erişim linki: <https://www.bertelsmann->

stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/rollen-und-aufgabenverteilung-bei-frauen-und-maennern-in-corona-zeiten, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.

Wissenschaftlicher Dienst des Deutschen Bundestages, *Geschlechterparität in nationalen Parlamenten der EU-Staaten* (WD 1 - 3000 - 016/18), Temmuz 2019, erişim linki: <https://www.bundestag.de/resource/blob/575544/d40660e40b8b07c8c0f710d97b7d73e3/wd-1-016-18-pdf-data.pdf>, son erişim tarihi: 15 Eylöl 2023.